

Antal László*

Nyugdíjreform-dilemmák – jövedelemelosztási arányok és makropénzügyi egyensúly

Az írás célja nem egy átfogó reformjavaslat felvázolása, hanem csupán olyan összefüggések, feszültségforrások felvázolása, amelyek a nyugdíjrendszer szabályainak újragondolását és belátható időn belül reformját elkerülhetetlenné teszik. Az alapvető ok demográfiai természetű: a fejlett és közepesen fejlett országokban gyorsan növekszik az átlagéletkor és lecsökkent a születések száma. Eltolódik az utóbbi javára az aktív és inaktív életszakaszok aránya, nőnek a nyugdíjkiadások és csökkennek az ennek fedezetéül szolgáló járulékbévételek. Nőnek az egészségügyi kiadások is, részben a gyógyítás technikájának fejlődése, de részben az időskor meghosszabbodása következtében is. Ezzel a nagy elosztó rendszerek fenntarthatatlanná válnak, hacsak nem követi az aktív életszakasz arányos meghosszabbodása, vagyis a nyugdíjba menetel időpontjának kitolódása.

Ezzel szemben Magyarországon az átlagéletkor növekedése még csak a következő 20-30 évben következik majd be. A nagy elosztó rendszereket ma jellemző feszültségek tehát még nem demográfiai okokra vezethetők vissza, hanem mindenekelőtt a rendszerváltás sajátos jellemzőire. Drámaian lecsökkent a foglalkoztatás szintje és kiszélesedett az adóarbitrázs lehetősége. A rendszer fenntarthatóságához el kellene érni, hogy a rendszer ösztönzzön a munkaerőpiacon maradásra és a munkavállalók 90 %-a ne igyekezzen már a törvényi korhatár előtt másfél-két évvel nyugdíjba menni. Mindezek mellett a következő néhány évtizedben az időskori függőségi ráta nagyjából megduplázódik. Az adott körülmények között a társadalmi és pénzügyi szempontból egyaránt fenntartható nagy elosztórendszerekről folyó viták kapcsán annyi bizonyos, hogy a nagy elosztórendszerek kiadási dinamikájának megfékezése és az öngondoskodás szerepének növelése elkerülhetetlen. A nyugdíjrendszer biztosan nem tud egyszerre eleget tenni a keresők jövedelmeivel való lépéstartás (bérkövetés), a biztosítási elv érvényesíthetősége, az időskori tömeges nyomort kizáró minimális jövedelem garantálása és a hosszú távú finanszírozhatóság követelményének. Különösen nem tud eleget tenni ezeknek az életkori struktúra gyors változásának szakaszában.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: I38, J11, J26

Kulcsszavak: nyugdíjrendszer, nyugdíjreform

Lépéskényszerben

Ma már triviális megállapításnak számít, hogy a nagy elosztó rendszereink (vagyis a nyugdíjrendszer és az egészségbiztosítás) *fenntarthatatlanok*. Szabatosabban fogalmazva: a je-

* Antal László tudományos tanácsadó a Debreceni Egyetemen, e-mail: antal.laszlo@mkb.hu.

lenlegi jogosultsági és finanszírozási játékszabályok változatlanságát feltételezve, a várható demográfiai tendenciákat a (valószínűleg enyhén) csökkenő hosszú távú növekedési trendet és termelékenységalakulást számításba véve a két alap által vállalt kötelezettségek (transzferrek, illetve természetbeni juttatások) és az ezek fedezetéül szolgáló finanszírozási források (azaz a TB-alapokat megillető bevételek) közötti szakadék egyre mélyül. A mind nagyobb deficitet a központi költségvetés lenne kénytelen közadókból finanszírozni. A ma látható irányzatok meghosszabbítása az évszázad közepéig (a szokás szerint minden egyéb tényezőt változatlannak véve) kb. a bruttó hazai termék 5-6 %-ának megfelelő mértékű államháztartási többletdeficitet és ennek megfelelően felgyülemelő, a bruttó hazai termék kétszeresét bizonyosan meghaladó államadósságot hozna össze. Ez persze képtelenség. Az ilyen típusú számításoknak nem is az az értelme, hogy a várható folyamatok valamilyen előrejelzését adják. Céljuk sokkal inkább a folyamatok irányát változtatni hivatott jövedelemelosztási korrekció *minimálisan szükséges mértékének* becslése.

Ma általános az egyetértés abban, hogy a nagy elosztó rendszerek gyökeres, tehát nem csak parametrikus, a szabályozás mértékeire kiterjedő, de paradigmatis, a rendszer logikáját, szereplőinek motivációját érdemben átformáló reformra szorulnak. Még hozzá nem is a távoli jövőben, hanem már egy-két éven belül kell(ene) dűlőre jutni olyan alapkérdésekben, amelyek azután irányt szabnak a nyugdíj- és egészségbiztosítási rendszerek feltehetően hosszabb időszaka alatt, több fokozatban megvalósítandó átalakításának.

Az egyetértés azonban az átfogó reform szükségességének elismerésével nyomban véget is ér. A politikusok, szakértők és az általában érdeklődő értelmiségiek mélyen megosztottak abban, hogy milyen változások lennének kívánatosak az egészség- és nyugdíjbiztosítás rendszerében. Ezek az alrendszerek ma együttesen a költségvetési újraelosztás felét, kétharmadát magyarázzák. A nagy elosztó rendszerek átalakításáról már jó néhány éve újra és újra fellángoló viták folynak. Ezek nyomán azonban mindez ideig nem látszik kirajzolódni még valamilyen távoli, bizonytalan, közös nevező lehetősége sem, amely felé a nézetek konvergálnának. A változás kényszerében tehát van, tartalmában viszont koránt sincs egyetértés.

Nem vállalkozom arra, hogy az újra és újra fellángoló nyugdíjviták alapkérdéseit megválaszoljam. Már csak azért sem, mert egyre inkább az a meggyőződés alakul ki bennem, hogy ezekre a kérdésekre nem feltétlenül egyféle válasz lehetséges. Az öregedéssel kapcsolatos társadalmi terhek növekedését valamilyen módon finanszírozni kell, de innen fogva értékválasztás kérdése, hogyan tovább. A keresett megoldásnak (reformnak) a célja magától értetődően nem lehet más, mint egy most már valóban időtálló (ez a nyugdíjrendszer léptékében megfogalmazva legalább fél évszázadot jelent) szilárd szabályokkal rendelkező, újabb reprodukálódni hajlamos társadalmi feszültségeket *nem* generáló, tehát tömeges időskori nyomort *nem* előidéző és a (legális) munkaerőpiacról való kilépésre, potyautasságra vagy korai nyugdíjba menekülésre *nem* ösztönző, hosszú távon biztonsággal finanszírozható rendszer kiépítése. Tömören megfogalmazva társadalmi és pénzügyi értelemben egyaránt fenntartható rendszert kell(ene) létrehozni. (Egy ilyen rendszer sem nélkülözheti a paraméterek demográfiai feltételek alakulását nyomon követő korrekcióját, de az előrelátható, hogy évtizedenként kb. 2,5 évvel nő a születéskor várható élettartam, és az emiatt szükséges korhatáremelés akár automatizmusszerűen beépíthető a rendszerbe, a rendszer logikáját érintetlenül hagyva.)

Ezt a célt, mint látni fogjuk, az 1998-ban bevezetett nyugdíjreform (a kétpilléres, vegyes rendszer) révén nem sikerült közelíteni. 1998 után is sor került a nyugdíjrendszer

szinte minden lényeges elemében változtatásokra, köztük igazán releváns korrekciókra is. Egyetértés a szükséges változások irányára már nem alakult ki, sőt inkább az derült ki, hogy az alapcélok (a társadalmi és pénzügyi fenntarthatóság) egykönnyen nem békíthetők össze.

Ezért a továbbiakban mindössze arra törekszem, hogy feltérképezsem és strukturáljam azoknak a kérdéseknek a hálózatát, amelyekben mihamarabb dűlőre kell jutni, és ha lehet, egyúttal tisztázam azokat a korlátokat, determinációkat, amelyeket a döntéshozóknak mindenképp mérlegelniük kell.

A „nyugdíjbomba”

A kiindulópont jól ismert, demográfiai természetű. A fejlett és közepesen fejlett országokban növekszik az átlagéletkor, és vele együtt megnyúlik az időskorú, 60–65 év feletti életszakasz, miközben különösen a fejlett Európa legtöbb országában csökken a születések száma. Kitolódik az első gyermek születésének időpontja is. A kereső-eltartott arány az utóbbiak javára tolódik el. Ennek megfelelően emelkedik a GDP-nek az a hányada, amelyet a társadalom az időskorral összefüggő kiadásokra kénytelen fordítani. A korstruktúra eltolódása hosszú távú trend, ráadásul erősödő intenzitású. Ha az időskorú inaktív életszakasz meghosszabbodását nem követi az aktív életperiódus arányos meghosszabbodása, akkor a nemzetgazdaság pénzügyi egyensúlya óhatatlanul felborul.

Ebben az egészben talán döntő szerepet játszik, hogy az állami társadalombiztosítási rendszerek kivétel nélkül felosztó-kirovó (*pay as you go*) típusúak, vagyis a mindenkori aktívak befizetési finanszírozzák az ugyanabban az időszakban esedékes nyugdíjkiadásokat. Tőketartalék felhalmozása hiányában az inaktívok és aktívok közötti arány, vagy más képp a járadékélvezők és járulékfizetők közötti arány *tartósan* eltolódik az inaktívok, illetve járadékélvezők javára, és az aktívok rovására kumulatív deficit keletkezik, a nyugdíjalap pedig nem áthidaló forráskiegészítésre, hanem növekvő költségvetési támogatásra szorul. Ha ilyen helyzet kialakul, akkor vagy a mindenkori aktívok befizetési rátáját (a járulékmértékét) kell növelni, vagy a nyugdíjba lépés időpontját kell kitolni, tehát az aktív élettartamot kell meghosszabbítani (korhatáremelés). Ha átmenetileg egyikre sem kerül sor, akkor emelkedik az államadósság. A késleltetett alkalmazkodás „eredménye” az lesz, hogy az időskorral összefüggő költségek növekedésének következményeit a következő generációk lesznek kénytelenek megfizetni az államadósság magunk előtt görgetett gyorsan gyarapodó kamatterhei formájában.

A közvetlenül a nyugdíjalap egyensúlyi pozíciójában mutatkozó feszültségek maguk után vonják a jövedelemelosztás más területein is destabilizáló tendenciák keletkezését. Nem véletlen, hogy a két nagy elosztó rendszert együtt szokás emlegetni. A finanszírozási elv azonos. (TB-járulékfizetési kötelezettségen alapul, lényegében biztosítás elvű, vagy legalábbis annak igyekszik mutatkozni a szolidaritási elvvel ötvözve.) Továbbá az egészségbiztosításban is, hasonlóan a nyugdíjbiztosítási rendszeréhez a biztosított aktív élet szakaszában megtakarít, és a felhalmozott megtakarításokat időskorban használja fel. A leglényegesebb összefüggés ebből adódóan az, hogy az átlagéletkor növekedésével és a gyógyítási technikájának rohamos fejlődésével együtt kell járnia az egészségügyi kiadások emelkedésének is, ha nem is feltétlenül a nyugdíjkiadásokkal azonos ütemben. (Ezzel az összefüggéssel azonban a hosszú távú prognózisok többnyire nem számolnak, abból a feltevésből kiindulva,

hogy az időskori egészségügyi kiadások ugrásszerű növekedése a jövőben is alapvetően a halált megelőző hónapokban következik be, s ez az összefüggés az időskorú életszakasz megnyúlása ellenére továbbra is érvényben marad.)

Körülbelül ez az a jelenségsor, amelyet manapság nyugdíjbombának szokás nevezni. Az elsődlegesen demográfiai meghatározottságú átalakulást, amely a viszonylag fejlett és kiépült egészségügyi rendszerrel, növekvő átlagéletkorú népességgel rendelkező országok széles körében most jellemző, a változások intenzitása minősíti „bombává”. A tapasztalatok szerint az aktív korúak és idősök közötti arányok eltolódása nem egyenletes. Az átlagéletkor és a (tárgyalt kérdés szempontjából valóban releváns) 60-65 éves kort már megelők további várható élettartama növekedésének vannak egészen meredek szakaszai, amikor a pénzügyi feszültségek kulminálnak, vagy legalábbis erőteljesebbé válnak. Az egy keresőre jutó GDP növekedése, illetve a foglalkoztatás növekedése nem ellensúlyozza a korstruktúra változásának hatását.¹ Nem jöhet szóba – nem csak Magyarországon, de a fejlett ipari országokban általában sem – a társadalombiztosítási befizetések rátájának növelése sem. A globalizáció körülményei között a versenyképességi megfontolások és az emiatt jelentkező adóverseny ezt a lehetőséget eleve kizárták. Nem maradt más hátra, mint a korstruktúra-változás ijesztő költségkihatásait az aktív életperiódus elnyújtásával és hasonló jellegű szigorító intézkedésekkel (pl. a korábban kialakított korhatárkedvezmények, előjogok szisztematikus szűkítésével, a korai nyugdíjba vonulással járó anyagi hátrányok fokozásával) ellensúlyozni, feltételezve persze, hogy az így megnövekedett munkaerő-piaci kínálat keresletre lel. Nem csak Magyarország, de a fejlettebb (elsősorban európai) országok számára sem igen kínálkozik más alternatíva, mint a nyugdíjba meneteli szabályok szigorítása, vállalva az ezzel járó kisebb-nagyobb társadalmi konfliktusokat.

Nem pusztán a vázolt demográfiai meghatározottságú folyamat ténye, hanem intenzitása az, ami igazán fenyegető. Erről szólnak az EU, az OECD, illetőleg a nemzetközi pénzügyi intézmények vészharangkongató elemzései, felmérései is.

Az IMF egy viszonylag friss, 2005-ös adatokon alapuló felmérése az OECD-országokra vonatkozóan 2050-ig az időskorral összefüggő kiadások átlagosan a GDP 4%-ával emelkednek. Kanadában 6,3%-kal, az USA-ban 4,2%-kal, Angliában 2,5%-kal, Franciaországban 2,3%-kal, és még az e tekintetben legkönnyebb helyzetben lévő Olaszországban is 1,2%-kal növekednek a bruttó hazai termékre vetítve az időskorral kapcsolatos társadalmi ráfordítások². Az EU ugyancsak a közelmúltban készült elemzése azzal ijesztget, hogy amennyiben nyugdíjfronton nem történik semmi, akkor a jelenlegi 63%-ra rúgó átlagos államadóssági szint a századforduló közepére 200%-ra szökik fel, és az államadósság akkor is a bruttó hazai termék 80%-át fogja elérni, ha a leginkább érintett országok középtávú kiegyensúlyozó

¹ Ebben a folyamatban szerepet játszik számos egyéb tényező. Ezek közül különös jelentőséggel bír a hosszú távú növekedési trend (a növekedési potenciál). A növekedési ütem Európa-szerte lassul. Igaz, a lassulás mértéke igen csekély, szabad szemmel alig észrevehető, de tartósnak ígérkezik. A másik fontos faktor a foglalkoztatottak aktív korúakhoz viszonyított aránya (és nem a munkanélküliségi ráta). Ebből a szempontból, mint ismeretes Magyarország különösen rosszul áll az EU-tagországokkal való összehasonlításban. Ám egyelőre a fejlett országokban sem látszik azoknak az erőfeszítéseknek az eredménye, amelyek a foglalkoztatási szint emelésére irányulnak.

² V.ö. *World Economic Outlook* (2007. 04. 17.). Az IMF-tanulmány érvelése szerint azok az országok lesznek különösen nehéz helyzetben, ahol ráadásul rossz az elsődleges egyenleg, és a magas államadósság folytán jelentősek az állam adósságszolgálati terhei is. E három összetevő alapján mutatkozó gazdaságpolitikai korrekciós igény Japánban a GDP 8%-a, az USA-ban 7,3%-a és Nagy-Britanniában is közel 6%-a a 2050-ig terjedő időszakban. A prognózis szerint a századforduló közepéig a 65 éven felüliek aktív korúakhoz viszonyított aránya az OECD-országokban megduplázódik, 25% körülről kb. 50%-ra emelkedik.

politikával igyekeznek (némi késletetéssel) ellensúlyozni a terhek növekedését. A brüsszeli bizottság szerint a nyugdíjbomba fenyegetése miatt különösen magas kockázatúnak minősül Magyarország is, Csehország, Ciprus, Görögország, Portugália és Szlovénia társaságában. Alacsony kockázatú viszont Finnország, Svédország, Dánia és Hollandia, valamint Ausztria és a volt szocialista országok közül Lengyelország és a balti országok. (A kontinentális országok nagyobb része e tekintetben közepes kockázatúnak minősül.)

Hasonló konklúzióra jut a *Standard and Poor's* is (elemzése ugyancsak 2005-ben készült). A szokásos változatlan feltételeket előrevetítő prognózisa szerint, amennyiben a nyugdíjfinanszírozási rendszerekben nem lesz érdemi változás, 2050-re az USA államadósága a jelenlegi 65%-ról a GDP 240%-ra nő, Franciaországé 66%-ról 235%-ra Németországé 68%-ról 221%-ra emelkedik.

Az Eurostat előrejelzése (2004) szerint, összhangban a (születés kori és nyugdíjkorhatár elérésében) várható élettartamra vonatkozó 1. táblázatbeli adatokkal a korstruktúra gyökeres változásával kell számolni a szakasz közepéig tartó időszakban.

1. táblázat

Demográfiai trendek az Európai Unióban (EU-25-ben)³
(2005–2050)
(növekedés %)

Össznépeség	- 1,9
Ebből:	
Gyermek (0–14 év)	- 18,6
Fiatalkorú (15–24 év)	- 24,3
Fiatalkorú felnőtt (25–39 év)	- 25,0
Felnőtt (40–54 év)	- 19,0
Idősebb munkaképesek (55–64 év)	+ 9,1
Időskorúak (65–79 év)	+ 44,1
Legidősebbek (80 év fölött)	+ 171,6

Ami Magyarországot illeti, az átlagéletkor felzárkózása a fejlett európai országokban kialakult szinthez csak jókora késletetettséggel, nemrégiben kezdődött meg. Ennek megfelelően az ezredforduló táján a várható élettartam szempontjából még ma is valahol az európai rangsor végén kullogunk együtt a balti országokkal, ahol viszont a kereső eltartott aránnyal még kisebb a baj. Az ezredfordulóra, illetőleg 2003-ra vonatkozó adatok szerint a szüle-

³ Forrás: (Marján 2008). Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a részletesebb adatok szerint a korstruktúra igazán markáns változása a 2010–2030. közötti időszakban zajlik majd le. Az időskorúak 44,1%-os növekedéséből 37,3% ebben a 20 esztendőben következnek be. A fiatal felnőttek számának 25%-os visszaeséséből 15,3% ekkor realizálódik. Az idősebb munkaképes korúak 9%-os létszámnövekedése a 2010–2030. közötti időszakban 15,3%-os, tehát feltűnően gyors növekedés, majd 2030–2050. között 13,6%-os, tehát szintén látványos csökkenés eredőjeként alakul ki. 2030-ra az 5 legnagyobb EU-tagállam (Anglia, Németország, Franciaország, Olaszország és Spanyolország) lakosságának kerekén egy negyede már 65 évesnél idősebb lesz.

téskori, illetve a jelenlegi nyugdíjkorhatár és az inaktív periódusban eltöltött évek száma szempontjából mérvadó 62 éves korban a várható élettartam Európa néhány országában a következőképpen alakult:⁴

2. táblázat

**A születéskor és a 62 éves korban várható élettartam
Európa néhány országában**

	Születéskor várható élettartam		62 éves korban várható élettartam	
	2003. évben		2000. évben	
	férfiak	nők	Férfiak	nők
Ausztria	75,9	81,6	18,2	22,0
Belgium	75,9	81,7	17,8	22,1
Csehország	72,1	78,7	15,6	19,5
Dánia	75,1	74,9	17,4	20,7
Anglia	76,2	80,7	17,9	21,3
Észtország	66,0	76,9	14,3	19,8
Finnország	75,1	81,8	17,7	21,9
Franciaország	75,9	82,9	18,9	23,8
Hollandia	76,2	80,9	17,6	21,7
Lengyelország	70,5	78,8	15,4	19,7
Lettország	65,7	75,9	14,1	19,2
Litvánia	66,5	77,7	15,4	20,2
Magyarország	68,4	76,7	14,4	16,7
Németország	75,7	81,4	17,9	21,9
Olaszország	76,8	82,5	18,8	23,0
Spanyolország	76,9	83,6	18,8	23,1
Svédország	77,9	82,5	19,0	22,5
Szlovákia	69,9	77,8	14,6	18,9
Szlovénia	72,6	80,4	16,2	21,0
Norvégia	77,1	82,0	18,4	22,2
Svájc	78,0	83,1	19,3	23,2
EU-25	75,1	81,2	17,9	21,9
EU-15	76,0	81,7	18,3	22,3

⁴ Forrás: (Hablicsekné 2006).

A magyar adatok az európai átlaggal egybevetve születéskor 5-7 éves elmaradást mutatnak, ami azonban a jelenlegi törvényes nyugdíjkorhatár elérésekor már 3-5 évre csökken. (Ehhez hasonlóan kedvezőtlen eredményeket csak a balti országok produkálnak, és ennél is rosszabbakat az e táblázatban nem szereplő néhány FÁK-ország, pl. Tadzsisztán, Üzbegisztán, Kazahsztán, Azerbajdzsán, Örményország vagy Moldávia, valamint Albánia.) A nemzetközi összehasonlítások szerint az időskorú népesség arányának gyors növekedése előbb a fejlettebb (vagy inkább gazdagabb) országokat éri utol. (Ez nyilván sok mindennek köszönhető. A fejlettebb egészségügyön túl az egészségtudatosabb állampolgári magatartás, a növekvő környezetvédelmi ráfordítások és a magasabb fejlettségi szint számos következménye magyarázza ezt az összefüggést.) Az elmaradottabb világot később, de annál hirtelenebbül még a modern piacgazdasági intézményrendszer kiépülése előtt lepi meg ugyanez a folyamat, gyorsabb népességfogyással együtt járva. (A várható népességfogyás szempontjából a listavezető Ukrajna, ahol 2000 és 2025 között 24%-os népességcsökkenést prognosztizálnak a Világbank munkatársai. Összehasonlításképpen Magyarországon 8%-ot, Csehországban csupán 6%-ot. Meg kell jegyezni, hogy a skála másik szélén, tehát a gyorsan gyarapodó népességű országok között is a fejletlen, többnyire mohamedán országok vezetnek, ahol a népesség fiatal és a termékenység ennek megfelelően magas.)

Nem véletlen, hogy a Világbank 2006-ban az erről a kérdésről készült tanulmánya a politikai és a gazdasági után „harmadik rendszerváltásról” beszél a demográfiai folyamatokkal kapcsolatban (*Chowin – Betcherman – Banerji 2006*).

Magyarország, ahogyan az előbbi adatok is bizonyítják, egyelőre nem sorolódik be a magas átlagéletkorú társadalmak közé, inkább a mezőny másik végén tanyázik. A nyugdíjkiadások szintje a GDP-re vetítve most még nagyjából megfelel az európai átlagnak. Az időskorral összefüggő kiadások meredek növekedése még előttünk áll, mégpedig a nem is olyan távoli jövőben. (Itt jegyezzük meg, bár a termékenységi ráta szempontjából Magyarország ugyancsak az alacsony indikátorral rendelkező országok közé tartozik, emiatt népességfogyás zajlik, de a gyermekszám tekintetében sokkal kevésbé lógunk ki a sorból, mint a várható élettartamok szempontjából.) A prognózis szerint az évszázad közepére a jelenleg még az európai átlaggal egybeeső nyugdíjkiadási szint az uniós átlag közel másfélszeresére kúszik majd fel (*Holtzer 2006*).

Ez a prognózis azonban eléggé bizonytalan – azaz igen optimista – feltételezéseken alapul különösen két vonatkozásban. Egyfelől a foglalkoztatás tekintetében, ahol a nyugdíjkorhatárt még nem betöltött felnőttekhez viszonyított foglalkoztatottak aránya a 2005. évi kétharmadról 2030-ra 76%-ra nő, utána nagyjából stagnál. Másfelől, ellentétben a drasztikusan növekvő nyugdíjkiadásokkal a többi társadalmi kiadások emelkedésében, legalábbis az előrejelzés szerint, nem mutatkozik érdemi különbség a 2050-ig terjedő időszakban.

A nyugdíjkiadások és a teljes kiadások alakulása⁵
(2004–2050)
(A GDP %-ában)

	Nyugdíj		Teljes kiadások ⁶	
	2004.	2050.	2004.	2050.
Magyarország	10,4	17,1	21,2	28,8
EU-25	10,6	12,8	23,4	27,0
EU-10	10,9	11,2	21,3	21,7

Bár Magyarországot ez idáig még szemmel láthatóan nem érte utol az öregedés általános tendenciája, a két nagy ellátó rendszer már a közelmúltban (a stabilizációs lépések előtt) is erősen deficités volt. 2005-ben a két alap együttes deficitje már közelítette a bruttó hazai termék 5%-át. Az 1997-ben (vagyis a tőkefedezeti „pillér” bevezetésekor) még a GDP alig 60%-át kitevő az állam jövőbeni, TB-járulékbevételel nem fedezett kötelezettsége, az implicit államadósság⁷ 2005-re a bruttó hazai termék 2-2,5-szeresére duzzadt. Kétségtelen, hogy ez a helyzet nem demográfiai okokra, vagyis (még) nem a nyugdíjrendszer alapproblémájára vezethető vissza. Nem is elsősorban a nyugdíjrendszer automatizmusai következtében alakulhatott ki, hanem döntően olyan gazdaságpolitikai döntések nyomán, amelyek a legkülönbözőbb (méltányossági vagy rövid távú politikai megfontolások) okok miatt, de mindenképp semmibe veszik a nagy ellátó rendszerek kiegyensúlyozottságának követelményét. (A TB-járulékok sorozatos csökkentésére versenyképességi megfontolások miatt kerülhetett sor, a tizenharmadik havi nyugdíj bevezetése társadalompolitikai szempontokkal biztosan nem indokolható, annál inkább a választási korszakkal egyre inkább együtt járó ígéretlicit részének tekinthető.) 2007-ben viszont a stabilizáló intézkedések és az egészségügyi szolgáltatások iránti kereslet csökkenése következtében a két pénzalap egyensúlyi pozíciója ugrásszerűen javult.

⁵ Az eredeti forrás: *The Long Term Sustainability of Public Finances in the European Union* European Commission. DG for Economic and Financial Affairs, 2006.

⁶ A teljes kiadások a nyugdíjkiadásokon túl tartalmazzák az egészségügy, a tartós ápolások, a munkanélküli segély és az oktatás költségeit. A Magyarországra vonatkozó 2050-es előrejelzés 2005-ben még nem számolt (nem számolhatott) a konvergenciaprogramban szereplő lépések hatásaival.

⁷ Az implicit államadósság a ma érvényben lévő szabályok (a jelen esetben ez a nyugdíjformula) változatlanóságát feltételezve és alkalmas diszkontrátát választva (ez lehet a potenciális növekedés, esetleg a hosszúlejáratú állampapír-hozam) az állam által vállalt kötelezettségek jelenértéke és az ahhoz rendelkezésre álló (jövőben képződő) források jelenértéke közötti különbség. Arra a kérdésre ad választ, hogy mennyi már ma rendelkezésre álló tőkére volna szüksége az államnak, hogy annak hozamából máig vállalt nyugdíjfizetési kötelezettségeit – beleértve természetesen a ma még aktívak után keletkezőket is – teljesíteni tudja. Kétféle értelmezése lehetséges:

- az egyik szerint mennyi tőke lenne szükséges a jelenlegi rendszer (elvből korlátlan ideig történő) fenntartásához,
- a másik a máig felhalmozott kötelezettségek jelenértéke, feltéve, hogy a ma élő szabályok holnap már nem lesznek érvényesek, azonban a már vállalt, kifizető kötelezettségeket teljesíteni kell.

A két értelmezés nem azonos nagyságrendet takar, és az első inkább makro- míg a második inkább mikrokategória. Mindkettő azt a tőkeszükségletet számszerűsíti, amellyel a rendszer finanszírozható lenne tőkefedezeti alapon is. Az implicit államadósság fogalmáról, kvantifikálásának módjáról és a számítások eredményéről lásd bővebben (Benczúr 1999).

A korstruktúra változása, egyfelől a reprodukcióhoz nem elegendő születésszám miatt a gyermekek és fiatalok számának csökkenése, másfelől az öregedés, Magyarországot is hamarosan el fogja érni. (A fiatalok számának csökkenése már most, 2000–2010 között kulminál, míg az időskorúak arányának növekedése inkább 2010–2030 között gyorsul fel, de utána is folytatódik majd.)

4. táblázat

Év	Fiatalok(-20)	Idősek(64+)	Időskori függőségi arány	Teljes függőségi arány
	A	B	$C=100B/(100-A-B)$	$D=(A+B)/(100-A-B)$
1970	28,3	13,1	22,4	70,6
1980	26,3	15,6	26,9	72,1
1990	26,2	15,8	27,2	72,4
2000	23,6	14,6	23,6	61,8
2010	21,1	15,6	24,6	58,0
2020	20,2	18,5	30,2	63,1
2030	20,2	20,1	33,7	67,5
2040	19,2	22,5	38,6	71,5
2050	18,9	26,2	47,7	82,1

Forrás: (Simonovics 2008)

A korösszetétel-változás tehát egyelőre (legalábbis lényegesen) nem befolyásolja a makropénzügyi egyensúlyi helyzetet. A 2005-re, vagyis a stabilizációs politikát közvetlenül megelőző helyzetre a két elosztási rendszerben együttesen keletkezett, már a GDP 5%-át ostromló hiány eredendő okát (még) nem az általánosan irányadó folyamatban, az idősödő társadalomban, hanem más tényezőkben kell keresnünk. Ezek feltérképezéséhez meg kell ismerni jelenlegi nyugdíjrendszerünk természetét és azokat a jövedelemelosztási mechanizmusokat, amelyek részeként maga a nyugdíjrendszer is működik.

A nyugdíjrendszer funkciói, működésének jellemzői Magyarországon

Kiderült: a fejlett és közepesen fejlett országok többségében a nagy elosztó rendszerek működőképességét ma leginkább a demográfiai struktúra változása és az ehhez való késedelmes alkalmazkodás társadalmi konfliktusokkal járó folyamata veszélyezteti.

Az általános tapasztalatok szerint körülbelül 40 év munkaviszony alatt halmozódik fel 20 évnyi nyugdíjas korra fedezetet nyújtó megtakarítás (60-70%-os helyettesítési rátát feltételezve). A játékszabályok (a biztosítottak szempontjából) változatlanul maradása a közkiadások és az államháztartási hiány erőteljes növekedéséhez vezetne egy olyan időszakban, amikor általában az állami kiadások és a deficit lefaragása mindenki által elfogadott követelmény. Ebből a helyzetből kellene most ügyesen kihátrálni.

Magyarország helyzete ennél bonyolultabb. A nyugdíjrendszer időről-időre fenyegetővé váló egyensúlyhiánya még az *időskori függőségi ráta növekedése előtt* alakult ki. Ami eddig történt, az egyfelől tudatos (jóléti) gazdaságpolitikai döntések következménye, másfelől

a jövedelemelosztási mechanizmusok összességére vezethető vissza. Ezen a ponton persze nem csak a nyugdíjrendszerre közvetlenül vonatkozó szabályokra (nyugdíjformulára, indexálásra stb.), hanem az adózásra, foglalkoztatáspolitikára, szociális támogatási rendszerekre együtt gondolok. Ezek együttesen nagymértékben alakítják az időskorúak helyzetét a jövedelemelosztási skálán az egyenlőtlenségeket, és még közvetlenebbül hatnak a biztosítottak viselkedésére a munkaerőpiacon maradásra, kilépésre vagy visszalépésre, és igencsak befolyásolják az időskori szegénység kiterjedtségét. Ennélfogva a következő lépés a magyar nyugdíjrendszer fejlődésének és a ma működő szisztéma jellemzőinek áttekintése lesz.

A mi bismarci hagyományokon nevelkedett kötelező nyugdíjrendszerünk még 1928-ban jött létre, s a társadalom felére terjedt ki. (A parasztokra és önfoglalkoztatottakra nem.) Eredeti funkciója szerint szigorúan *biztosítási elven alapuló*, azaz a minimális szolgálati idő teljesítéséhez mereven hozzákötött és csak meghatározott életkor után élvezhető *időskori életjáradék szolgáltatás*.⁸ Kizárólagos funkciója a jövedelempótlás, vagyis a munkavégző képesség elvesztése vagy csökkenése miatt bekövetkező jövedelemkiesés *részleges pótlására* szolgál, biztosítva a korábban megszokott legalábbis közelítő életvitel szerves folytatásának lehetőségét. (A rendszer által befogadott egyéb kockázatok szintén a munkavégző-képesség csökkenésével – rokkantság, tartósabb hatású baleset –, vagy jövedelemkieséssel – özvegyi vagy árvaellátás – függenek össze. Még a korai nyugdíjazás lehetőségei is a munkavégző-képesség elvesztésének, illetve az egészségkárosodásnak a nagyobb kockázatát voltak hivatottak eredeti szándékuk szerint kompenzálni. Az eredetileg kizárólagos jövedelempótló funkció eleve feltételezi a járadék *indexálását*, legalább az árindex mértékéig.

A rendszerben a részvétel *kötelező*, ami nincs ellentétben azzal, hogy biztosítási elven alapul. Ez utóbbit fejezi ki, hogy *elsődleges finanszírozója* a csak erre a célra felhasználható munkajövedelmekkel arányos *TB-járulékbefizetés* (amely nem a költségvetéshez, hanem egyenesen a TB kezeihez folyik be). A biztosítási logika jegyében a jogosultságok az életkereset és a munkában eltöltött idő (így közvetve a járulékbefizetések) függvényében keletkeznek. A minimális szolgálati idő teljesületlensége esetében, mint szó volt róla, a nyugdíj nem élvezhető. Ilyen helyzetben elvileg a szociálpolitika rászorultsági elvű, és közadóból (többnyire helyi forrásból) biztosítani hivatott, egyedi elbíráláson alapuló segélyrendszer gondoskodik a szűkös létminimumról, az időskorú rendszeresen élvezett jövedelmeit kiegészítve ma 28.000 Ft-ra tehető, tehát a KSH által egy fős háztartásra számított létminimumnál sokkal alacsonyabb.⁹ Ez a konstrukció azonban csak akkor működik többé-kevésbé zökkenőmentesen, ha az általános rendszerből kilógók, tehát a nyugdíjra nem jogosultak száma nem nagy.

Meg kell azonban jegyezni: a biztosítási felfogás csak korlátozottan érvényesül. A biztosításmatematikai korrektség – adott kockázatközösségre nézve a járulékbefizetések és az ennek alapján keletkező jogosultságok jelenértékének azonossága – soha nem volt igazán komolyan vett követelmény. Nem is lehetett. Már az is fenntartásokkal fogadható, hogy a TB szerződésnek tekinthető. A formailag szerződésre emlékeztető szabályok egyoldalú

⁸ A kötelező szolgálati időt a közelmúltban emelték 20 évre, összhangban a rendszer éretté válásával. A szolgálati idő követelménye nálunk inkább magasnak minősül. Összehasonlításképpen: Lengyelországban 25 év a férfiaknál, 20 a nőknél, Csehországban 25 év vagy 65 év felett 15 év, Észtországban, Portugáliában, Szlovéniában, Litvániában, Spanyolországban 15 év, Olaszországban általában 20 év, Szlovákiában és Lettországon 10 év, Görögországban és Németországban mindössze 5 év. (A Szociális és Munkügyi Minisztérium adatai.)

⁹ Az időskorúak járadékán túl nagyobb fontossággal bíró rászorultsági elvű támogatási elemek is szolgálják az időskorúak védelmét (közgyógyellátás, lakásfenntartási támogatás, közszolgáltatások számláihoz való hozzájárulás stb.). Mindez együtt sem jelent kellő védelmet a belátható időn belül széles körűvé váló időskori szegénység ellen.

módosítására szinte korlátlan lehetőség nyílik, különösen akkor, ha a szolgáltatás nyújtója az egyetlen állami biztosító (vagyis az egyik és éppen a legnagyobb erejű főszereplő egyben a játékszabályok megalkotója is).

A korábban, még a rendszerváltást megelőzően kialakult szabályozás szerint rendkívül markáns újraelosztás valósult meg. A növekvő szolgálati időt meredeken csökkenő mértékben, degresszíven vették figyelembe az induló nyugdíjak meghatározásakor, csakúgy, mint az emelkedő keresetek többlet 100 ezer forintjait.¹⁰ A kétfajta degresszió hatása összeadódott, együttesen egy durva (implicit) adóprogressziónak felelt meg. Ráadásul a minimálnyugdíj átlagoshoz viszonyított aránya a rendszer korrekciója során egyre magasabbá vált. A szabályozás lényege egy éppen csak a biztosítási elv érvényesülésének illúzióját meghagyó formula volt a lehetséges különbségeket minimalizálni hivatott degresszív skálák révén, alacsony szolgálati idő minimum követelményével és csekélyke előnyökkel, illetve hátrányokkal (bónusz – malus) a törvényi korhatár előtti vagy utáni nyugdíjba vonulás esetén. A nivelláló újraelosztás dominanciája mellett csak jelképes szerep jutott az ösztönzésnek a munkában maradásra.

A nyugdíjrendszer bővülő szociálpolitikai szerepkörének megfelelően a *redisztribúció* az alacsonyabb szolgáltatásra jogosultságot szerzők javára a szabályozás valószínűleg elidegeníthetetlen részévé vált, és ugyancsak a szűkös körülmények között élni kénytelenek védelme érdekében intézményesült a nyugdíjminimum, amely a rendszer kiteljesedése időszakában közelített az átlagoshoz.

A valaha intézményi-szervezeti felfogásban létrejött nyugdíjrendszer hamarosan *univerzálissá* vált, gyakorlatilag ma lefedi a társadalom egészét. (Ez nálunk a 70-es évek közepén állt elő a paraszti nyugdíjbiztosítás integrálásával.) A jövedelempótlás funkciója számos országhoz hasonlóan kiegészült az általános életszínvonal-emelkedésből való részesülés követelményével a nyugdíjasok aktívakhoz viszonyított „leértékelődésének” megakadályozása érdekében. (Ennek kifejezője a részben az árat követő – értékállandóságot garantáló –, részben a keresetnövekedést követő *indexálás*. Nálunk jelenleg az 50%-ban az árak, 50%-ban a *bérek emelkedését* követő ún. svájci indexet alkalmazzák, de akadnak olyan országok is, ahol gazdaságpolitikai mérlegelés tárgya, hogy milyen mértékben részesednek a nyugdíjasok a reálkereset-növekedésből.)¹¹

A nyugdíjrendszer egyre inkább részt kénytelen vállalni – a nyugdíjrendszer és a jövedelmi helyzetet egyedileg mérlegelő, rászorultsági elvű szociálpolitika közötti, napjainkban változóban lévő, szereposztás függvényében – a létminimum környékén élő időskorúak szűkös megélhetését fedező szerény jövedelemszint garantálásában. Magyarországon és általában a rendszerváltó országokban az időskori szegénység tömegessé válásának fenye-

¹⁰ A jelenlegi (2013-ig érvényben maradó) rendszer 9 jövedelmi degressziós sávot és 4 szolgálati időkulcsot alkalmaz. Az első 10 év a nyugdíjmegállapítás tekintetében még az alapkereset évente 3,3%-át éri, a 36-42 szolgálati idő csupán évi 1%-kal súlyozódik 2013 után ez egységesen 1,65% lesz. Hasonló technika érvényesült az átlagkereset emelkedő sávjában és egyre csökkenő %-os rátával, 2013 után ez is megszűnik majd (Simonovits 2008).

¹¹ A Szociális és Munkaügyi Minisztérium összeállítása szerint az indexálási gyakorlat meglehetősen tarka képet mutat. Létézik az ár-, illetve a béralapú indexálás mellett gazdaságpolitikai mérlegelés tárgya, azaz a „mikor engedhetjük meg magunknak” kérdésre adott válaszon alapul a reál nyugdíjemelés:

- béralapú indexálás van Szlovéniában, Dániában, Izlandon és (demográfiai korrekcióval) Németországban is,
- áralapú indexálás Lengyelországban, Belgiumban, Görögországban, Spanyolországban, Franciaországban, Olaszországban, Portugáliában, Angliában és Észtországban,
- valamilyen vegyes (súlyozott, vagy állami mérlegelésen alapuló) rendszer működik Magyarország mellett Csehországban, Szlovákiában, Cipruson, Lettorságban, Máltán, Svájcban, Finnországban és Svédországban.

getése már a közeljövő realitásai közé tartozik. Az érintettek számának gyarapodása eleve kizárja, hogy a súlyosbodó konfliktust kizárólag az egyedi mérlegelésen (rászorultságon) alapuló szociálpolitika kompetenciájába sorolják.

A 90-es éveket (legalábbis a kommunikáció szintjén) a biztosítási elv erősítése jellemezte a nagyobb differenciálás és a munkában maradás ösztönzése jegyében. (Valószínűleg okkal.) A munkavállalói járulékfizetés és a szolgáltatások terjedelme egységes plafonnal lett szabályozva. (A munkáltatói járulékfizetés azonban mindmáig korlátlan maradt, ami tulajdonképpen az újraelosztás terjedelmét növeli.) A gyakorlatban a nyugdíjak szabályozásában egyre inkább előtérbe került a jóléti felfogás, ha nem is kizárólagosan, de azért jól kimutathatóan, a választási periódust követő ígéretlicit formájában. (Nem csak az államháztartás hiánya, de ezen belül a nyugdíjalap deficitje is a választási ciklussal összhangban hullámozott, mutatja ki *Gál Róbert Iván* a Nyugdíj és Időskorú Kerekasztal számára készített kéziratos tanulmánya.) A relatív nyugdíjszint – az átlagnyugdíj és átlagkereset aránya – a rendszer beérése és a jóléti funkciója fokozatos előtérbe kerülése nyomán az 1970. évi 27%-ról 1990-re 66%-ra emelkedett. (Ez a helyzet többféle tényező együttes hatására, még – vagy már? – a kifejezetten a nyugdíjszínvonal emelésére irányuló jóléti jellegű gazdaságpolitikai döntések előtt alakult ki.)

A biztosítási elv érvényesítésében viszont csak a 90-es évek végén sikerült áttörést elérni. Ám ekkor, az újraelosztás lebontása tekintetében egyúttal átestünk a ló túloldára. A már elfogadott, viszont csak a jövőben (2013-ig) hatályba lépő törvények szerint a redistribúció mindkét vetületben megszűnik, s vele együtt a nyugdíjminimum intézménye is. Így nem maradna alsó korlátja az időskori jövedelem differenciálódásnak (illetve a probléma a szociálpolitika jövedelem pótló támogatására hárulna). Ez azonban meggyőződésem szerint kizárt, és az újraelosztás bizonyos elemei a jövőben is fenn fognak maradni, mert a modern állam egyszerűen nem engedheti meg magának, hogy a munkaképességüket (esetleg munkahelyüket) elvesztők tömegesen nyomorogjanak, akár eleget tettek a biztosítási követelményeknek, akár nem. Eközben megjelentek az időskori járadéokra szóló, adókedvezménnyel is támogatott *önkéntes* megtakarításokat gyűjtő intézmények, főként az önkéntes nyugdíjpénztárak (az úgynevezett harmadik pillér). Jelentőségük azonban mindmáig marginális maradt még a magasabb jövedelműek körében és a nyugdíjkorhathárhoz közelállók között is. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a helyzet belátható időn belül érdemben változni fog. (Éppen ez magyarázza a kötelező jelleg dominanciáját.)

Végezetül egészen az 1998. évi nyugdíjreformig a rendszer általános jellemzője volt az *egységes állami elosztás*, és az az elv, hogy tőketartalékot nem képezve az adott időszakban keletkezett bevételekből kellett fedezni az ugyanakkor jelentkező nyugdíjkiadásokat, remélve, hogy a már ma vállalt, de csak évek múltán esedékessé váló kiadásokra az akkori bevétel majd fedezetet nyújt. Ez a *felosztó-kirovónak* (*pay as you go*) nevezett rendszer, mellőzve a tőketartalékot, kétségkívül olcsóbb, de az egyensúly megbomlásának kockázatát, az államadósság terheit (ha minden kötél szakad a TB-járulék emelését) vállalni kénytelen következő generációkra hárítják, kifejezetten csábítva ezzel a felelőtlen túlköltekezésre. (Ez különben így is történt, eklatáns példája a 13. havi nyugdíj.) A kör akkor zárul be, ha

- a globalizációs tendenciák nyomán a bérterhek további növelése versenyképességi okok (pl. a FDI megcsappanása vagy a nettó export visszaesése) miatt kizárttá válik és/vagy
- az államadósság növekedni kezd.

Ez a szituáció az évtized közepére gyakorlatilag bekövetkezett, amikor a nyugdíjalap központi kiegészítése az 1998-ban még jelentéktelennek számító 28 md Ft-os költségvetési kiegészítése már 420 md Ft-ra, az összes kiadások közel 25%-ára szökkent fel.

Ezután ismét egy kanyar következett. A 2006-tal megkezdett, az államháztartási egyensúlyjavítást középpontba állító programmal sok minden változott vagy éppen mozgásban van. Így, ami a pénzügyi egyensúlyt a legérzékenyebben érinti, sor került a korábban szisztematikusan csökkentett munkáltató által fizetett TB-járulék 3% pontos visszaemelésére, amelynek eredményeként az 1998-ban még összesen 31%-os nyugdíjjárulék-kulcs (ebből 24% a munkáltatót, 7% pedig a munkavállalót terhelte) 2000-re 28%-ra esett (20%, illetve 8%), 2002-re 26%-ra süllyedt tovább (18+8%), majd 2007-ben a versenyképességi megfontolásokat a kényszerhelyzetben sebtében lesöpörve az asztalról újra 29,5%-ra emelkedett (21+8,5%). A járulékemelés hatására önmagában a GDP 0,7-0,8%-ával javult a társadalombiztosítás egyensúlya, és újra süllyedt egy-másfél évi bruttó hazai terméknek megfelelő szintre a korábban felszökkent implicit államadósság is. Változott továbbá a gyógyszer-támogatás rendszere (hatóanyagokon alapuló költség-gazdasági megfontolások jegyében), és egyidejűleg drasztikusan csökkentek a gyógyszer-támogatások. Bevezették az azóta eltörölt vizitdíjat és kórházi napidíjat, amelynek kézzelfogható eredménye az orvos-beteg találkozók látványos ritkulása lett. (E tekintetben a megtakarítás eltűnik, sőt a költségvetés terheinek újabb emelkedése várható.) Megvalósult viszont a korai nyugdíjazás melletti munkavégzés pénzügyi konklúzióinak szigorítása, és 2008-tól változni fog a nyugdíj-kiszámítás alapjául szolgáló kereset meghatározása. Ennél fogva az újonnan (2008-tól) nyugdíjba lépők helyettesítési rátája érdemben csökken. A TB-alapok pozícióját javítják továbbá a befizetési kötelezettségek teljesítését ellenőrző szigorú intézkedések, valamint a gazdaság kifehérítését segítő beavatkozások is, amelyek az adóbázis szélesítését célozzák. Együttes megtakarítási hatásuk éves szinten a GDP 1,2%-ára tehető és közelíti a 300 md Ft-os javulását a TB-alapok egyenlegében. (Ennyivel kisebb költségvetési támogatásra szorul a TB-rendszer 2007-ben, mint 2005-ban) (MNB 2007).

Már a TB most regisztrálható, a bruttó hazai termék 2%-át közelítő hiánya is megkérdőjelezné nem csak a maastrichti kritériumok teljesíthetőségét és a Brüsszel által már elfogadott konvergenciaprogramot. De, ami ennél súlyosabb kérdés, ilyen szintű egyensúlytalanság előbb-utóbb eleve elviselhetetlen instabilitáshoz, kisebb káoszhoz vezethetne, különösen akkor, ha belegondolunk, hogy változatlan feltételek fennforgása esetén, most már valóban egyre inkább demográfiai okokból, a hiány további megfékezhetetlen növekedésére lehet számítani, amennyiben az átlagéletkor hosszabbodásából fakadó hosszabb inaktív életperiódust nem követi az aktív életszakasz hasonló arányú megnyúlása. A tét tehát most nem a két TB-alap (parciális) egyensúlytalanságának feloldása, hanem *a makropénzügyi egyensúly stabilizálása*, ezeknek a redistribúciós rendszereknek a gazdaság egészére kiterjedő romboló hatásának csillapítása, a gazdaság visszaállítása egy tartósan finanszírozható pályára. Ebből a szempontból az, ami 2006-2007-ben történt, alig jelent többet, mint lélegzetvételnyi szünetet a lassan, de elkerülhetetlenül felgyülemelő feszültség elhárításában.

A jelenlegi rendszer karaktere maga is egy paradigmaticus reform nyomán, a második, tőkefedezeti pillér létrehozásával, az osztatlan állami rendszer megbontásával 1998-ban

alakult ki.¹² A magánnyugdíj-pénztári rendszer létrehozása tovább növelte a politikusok és szakértők megosztottságát, akiknek nem elhanyagolható része tévútnak, jobb esetben felesleges kiterőnek tekintette a történeteket. A már a döntés előtt – tehát még gyakorlati tapasztalat híján – megfogalmazódott kritikák egy része kivédhetetlen. Nyilvánvaló például, hogy az adminisztratív költségek valamivel nagyobbak lesznek. Az is elkerülhetetlen, hogy az új pillér életre hívása átmeneti járulékos költségekkel, egyszeri befektetésekkel jár. Ezen túl ellenérzés keletkezik, mint mindig, ha a korábban egységes állami rendszert megbontják és egy merőben más logikájú „pillér” kapcsolódik be az allokációs rendszerbe, növelve a kockázatot és a bizonytalanságot.

A reformot Magyarországon jobbra a csak a pénzügyi szervezetek (PM – MNB) támogatták (annak ellenére, hogy az áttérés számottevő többlet államháztartási hiányt okozott és fog okozni egészen 2030-ig). Erősen támogatta továbbá az újszerű megoldás elterjesztésében rendkívül agilis Világbank. A bevezetett tőkefedezeti pillér ez idáig életképesnek bizonyult, de egyértelműen sikeresnek aligha mondható. A Világbank e tárgyban készült elemzése szerint az új rendszer leginkább a közepes és magas fejlettségű országokban hatékony, ma főként ezek rendelkeznek mély tőkepiaccal, kipróbált vállalatirányítással és fejlett információs rendszerrel. Az új rendszerbe átlépők többsége azonban kifejezetten közepes vagy alacsony fejlettségű ország volt.¹³

A nyugdíjjogosultságok a vegyes (kétpilléres) rendszerben részben (75%-ban) felosztó-kirovó rendszerben, továbbra is adott nyugdíjformula alapján keletkeznek. Részben (25%-ban) a tőkefedezeti rendszerben az egyéni számlákon felhalmozódott, a magánpénztárak nettó (azaz a működési költségek levonása utáni) hozamaival megnövelt, majd tartalékképzés után az egyéni számlák bevételeivé váló megtakarításokon alapulnak.

A két pillér gyökeresen eltérő logikájú. Az első ellátás által meghatározott (DB típusú) és felosztó-kirovó, a második a befizetett járulék által meghatározott (DC típusú) és tőkefedezeti elvű. Ez utóbbi pillérben minden kockázatot, származzék az akár a makrogazdasági teljesítmények ingadozásából, akár a nyugdíjpénztár vagyonkezelő tevékenységének jó vagy rossz minőségéből, magasabb költségszintjéből a járadékok élvezői viselnek, míg az egyes pillérben ugyanez megoszlik a (mindenkori) járulékfizetők és a nyugdíjban részesülők között. A felosztó-kirovó rendszerben érvényesül a generációk közötti újraelosztás, a tőkefedezetiben ez lehetetlen. A befizetési kötelezettségek (járulékkulcs) változtatása az első pillérnél a pénzalap egyensúlyát módosítja és legalábbis közvetlenül nem hat a járadékok színvonalára. A tőkefedezeti pillérnél ugyanez kizárt, így a különböző rendszerszinten jelentkező sokkhatásokat a tőkefedezeti pillér jobban viseli, mint a felosztó-kirovó. A második pillérnél a biztosításmatematikai korrektség nem csak követelmény, hanem a szolgáltatást nyújtó magánbiztosító elemi érdeke. A második pillér a biztosítottak számára átláthatóbb,

¹² Részben a Világbank kezdeményezésére a 80-as évektől számos, elsősorban latin-amerikai vagy volt szocialista országban került sor az állami pillér mellett második pillért bevezető reformra, lényegében hozzánk hasonló várakozásokkal. Közülük Chilében, ahol 1981-ben történt a reform, jutott el a rendszer már a kifizető szakaszba. Vö. (Czajlik – Szalay 2006; Impavido – Rocha 2006).

¹³ 1981 óta, amikor Chile megvalósította nyugdíjreformját, két fejlett országban (Ausztrália és Svédország) egy sor közép- és dél-amerikai fejlődő országban (Chile, Bolívia, Mexikó, El Salvador, Nicaragua, Peru, Kolumbia, Argentína, Uruguay, Costa Rica) jó néhány kelet-közép-európai ország (Lengyelország, Bulgária, Észtország, Lettország) és a FÁK-országok közül Kazahsztán csatlakozott a reformhoz. A két fejlett ország kivételével valamennyi világbanki segédlettel. A reformokra a 90-es években vagy az ezredfordulót követő években került sor. Néhány kivételtől eltekintve a második pillérbe történt befizetések a jövedelem 8-10%-a között mozogtak (Czajlik-Szalai 2006).

egyéni számláikon napról-napra nyomon követhetik nyugdíjcélú megtakarításaik alakulását. Ellenben kockázatosabb, a magánpénztár befektetési politikája, költséggazdálkodása és pénzügyi vagyoni ingadozó piaci értéke is egy az egyben befolyásolja a majdani járadék színvonalát. Kárpótlásul viszont a magánpénztárak nem foglyai a hazai gazdaság teljesítményének és akkumulációs képességének, amennyiben megtakarításaikat külföldi értékpapírokba fektetik, olyanok országokéba is, amelyek az adott időszakban dinamikusabban fejlődnek, mint mi.

A két pillér összevetésének azonban legfeljebb makroegyensúlyi megközelítésben van értelme. A biztosítottak szempontjából más a helyzet, hiszen ők nem az egyik vagy másik rendszer között választhatnak. Tipikus képviselőik (előbb-utóbb mindenki) már a két pillér keverékét jelentő vegyes rendszer résztvevői, így számukra a két hatástípus eredője érvényesül épp háromnegyed-egynegyed arányban.

A reform kezdeményezői azt remélték, hogy a két eltérő logikájú pillér – a felosztó-kirovó dominanciájának fenntartása mellett – a biztosítottak motiváltsága szempontjából jól kiegészíti majd egymást. Az első jelenti a majdani nyugdíjas számára a biztonságot, míg a rendszer tőkefedezeti eleme megjeleníti az eddig a rendszerből hiányolt tulajdonságokat. Így a második pillér létrehozása előbb-utóbb életre hívja azokat a törekvéseket (pl. az időskorra való tudatos felkészülés, az öngondoskodás motívumát, valamelyest gyengítve a járulékfizetés-megkerülési hajlandóságot), amelyek hiányát a tisztán állami rendszer kritikusai sokszor kifogásolták. A második pillér mellett kardoskodók számoltak azzal is, hogy a magánpénztárak költség szintje a biztosítók közötti verseny hatására (és az átlépések következtében) gyorsan esik. Ezen túlmenően feltették, hogy javul a tőkepiac likviditása, valamint allokációs hatékonysága, miközben az időskori jövedelemkiegészítési célú megtakarítások függése a hazai gazdaság teljesítményének hullámzásától lazul a külföldi értékpapír-befektetési lehetőségek révén.

Ezek a pozitív várakozások azonban egyelőre nem igazolódtak be. A reálhozam sokkal alacsonyabb a más országokban kialakultnál, ellenben a költség szint magas (egyébként az alapok teljesítményének nem túlságosan nagy szóródása mellett). Befektetési politikájuk túlságosan óvatos volt, ami eleve lefelé nyomja a teljesítmények szintjét. (Ebben egyébként az állami szabályozás a ludas.) A verseny szerepe a lehetségesnél kisebb lett. Ez azonban nem elsősorban a reform eleve elhibázott voltát bizonyítja, sokkal inkább a bevezetés konstrukcionális hibáit. Ezt támasztja alá, mint még szó lesz róla az is, hogy a 80-as évektől számos felzárkózó, intézményrendszerét a piacgazdaság logikájához igazító, ugyancsak világbanki kezdeményezésre tőkefedezeti elvű finanszírozási elemet létrehozó országban az új rendszer a magyarnál jobb költség szint és hozammutatókat produkált, miközben a tagok számára sokkal szélesebb választási lehetőséget kínált mind a lehetséges befektetési politikák, mind a már felgyülemlett megtakarítások felhasználása tekintetében is.

A magánnyugdíjpénztárak teljesítményének értékelése, különösen abban az időszakban, amikor a rendszer kiépülése még folyamatban van, meglehetősen bonyolult kérdés, noha a (nominális és reál, illetve bruttó és nettó) hozamok az egyes pénztárak esetében némi késleltetéssel, de közvetlenül megfigyelhetők és közérthetők is. A magánpénztárak alapításakor tapasztalható kezdeti lelkesedést ma inkább a csalódottság váltja fel. Menetközben kiderült, hogy jó néhányan elhamarkodottan léptek át az új rendszerbe. (A rosszul járók számát nem kevesebb, mint 100-150 ezerre becsülik.)

Ebben kétségkívül szerepet játszott, hogy „a magánpénztári rendszer indulásakor számos illúzió vagy tévhit élt az előterjesztőkben arról, hogy a pénztári rendszer milyen

adicionális hatásokat ér majd el. Habár ma már (azaz 2006-ban) a magánpénztárakban akkumulált tőke a GDP 7%-át, és a lakosság pénzügyi eszközeinek 10,3%-át teszi ki, a tőkepiacra a pénztárak valódi élénkítő hatással egyelőre nem bírtak.¹⁴ A hazai tőzsdei részvényeknek kevesebb mint 2%-át birtokolják a magyar magánpénztárak, s érdemi tőzsdei kibocsátás sem igen történt az elmúlt években ... Ugyancsak nem tapasztaljuk, hogy a magánpénztárak megjelenése és az évenként megkapott egyéni számlák hatására akár a pénzügyi tudatosság, akár a megtakarítások szintje, az öngondoskodás érdemben javult volna. Munkahelyteremtésről sem beszélhetünk.

A magánnyugdíjpénztárak létének egyik – talán legfőbb – valós hozzáadott értéke ebben a tekintetben, hogy befektetéseiket jobban meg tudják osztani. A TB-nyugdíj rendszere mindig is csak a magyar gazdaság függvényében fog tudni majd kifizetni... A magánpénztárak viszont éppen hogy olyan tőkepiacokra is tudnak befektetni – hosszú távra! –, amelyek növekedési pályája adott esetben teljesen eltérhet a hazaitól. Nem utolsósorban a más demográfiai jellemzőkkel, kevésbé öregedő, magasabb termékenységi rátával, fiatal migrációs népességgel is bíró térségek jelenthetnek tartósan magasabb növekedési kilátásokat (és így jobb tőkepiaci megtérülést). Ez nem kizárólag egzotikus feltörekvő gazdaságokat jelenthet, hanem pl. az Egyesült Államok is trendszerűen sokkal jobban áll e téren, mint Európa legtöbb országa.” (Holtzer 2007).

Az írás a továbbiakban négy hasonló cipőben járó rendszerváltó ország piacának jellemzőit veti egybe.

5. táblázat

Négy ország magánnyugdíj-pénztári piacának költség- és hozamjellemzői 2006-ban

	Lengyel-ország	Magyar-ország	Bulgária	Horvát-ország
Tagok száma a munkaerő %-ában	62	63	77	77
Vagyon (md USD)	41,2	9,1	0,7	2,9
Vagyon (fő/USD)	3340	3430	430	2200
Átlagos működési költség (%)	5.90	4.99	5.03	0.65
Teljes kezelt vagyonarányos díj	1,45	1,91	2,74	1,36
Átlagos nettó reálhozam (indulás óta)	9.70	2.80	4.40	5.39

Az átlagos nettó reálhozam kifejezetten alacsonynak mondható, nem csak az összehasonlításban szereplő többi országhoz, hanem általában a tőkefedezeti elemet is működtető rend-

¹⁴ 18 magánnyugdíjpénztár működik, közülük 6 biztosítói háttérű (ez a kör a meghatározó, a tagokból és a pénztári vagyonból egyaránt 60%-ra rúg), továbbá négy banki háttérű (arányuk a taglétszámot és a vagyont tekintve egyaránt meghaladja a 30%-ot), míg a munkáltatói és egyéb pénztárak szerepe marginális. A piac erősen koncentrált. Az 5 legnagyobb együtt lefedi a piac 80%-át mind a taglétszám, mind pedig a vagyon tekintetében (Matits 2006).

szerekhez képest is.¹⁵ A kialakult helyzet egyik – lehetséges, hogy a döntő – oka a hazai nyugdíjpénztárak erősen konzervatív, óvatos befektetési portfóliója. Nálunk a részvénypiaci kitettség 2006-ban 20% volt (néhány évvel korábban még csupán 10%), míg Lengyelországban ugyanez az arány 2006-ban már 37% volt, az USA-ban pedig meghaladja az 50%-ot is. Az állampapírok részesedése nálunk magas, 70%. (Igaz, Horvátországban is ugyanennyi, és a sokkal jobb hozamot realizáló Lengyelországban is 60%.) A kialakult viszonyokban szerepet játszott a kedvezőtlen makrogazdasági környezet, a magánpénztárak indulásának nem túlságosan szerencsés feltételei, a verseny gyenge intenzitása és nem különben a magas költség szint.

Tény, hogy a második pillér bevezetése Magyarországon nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A magánnyugdíjpénztárak hatékonysága, befektetési portfóliójuk teljesítménye nem mérhető egyszerűen. (Közvetlenül nem figyelhető meg. A pénztártagok helyzetét befolyásolják a kimutatott hozamokon felül a pénztárak működési költségei. Továbbá, a hozamok terhére elszámolható vagyionkezelési költségek is erősen szóródnak, végül a pénztárak tárcájában lévő értékpapírok piaci értéke ingadozik. *Matits Ágnes /2006/ kísérletezik hatékonysági indikátor „befektetésmegtérülési ráta” konstrukcióval.*) A magánpénztári rendszer még nem fordult „termőre”, magán viseli a félkészállapot jegyeit. A rendelkezésre álló bizonytalan és korlátos információk annak belátásban bőségesen elegendőek, hogy a tőkefedezeti pillér jelenleg jócskán a várakozások alatt teljesít. A jelenlegi szövetkezeti tulajdonformára alapozott érdekeltségi rendszer eleve nem racionális megoldás, és prudenciális szempontból sem kielégítő. A magam részéről hajlok arra – de az álláspontok e tekintetben eléggé megosztottak –, hogy a második pillér fenntarthatóvá tehető (teljesítménye legalább is nem lesz rosszabb az állami pillér által nyújtható szolgáltatásnál), ha szabályozási eszközökkel tudatosan élénkítik a versenyt, a befektetések korlátait tágítva és a költségek leszorítását előmozdítva. (A befektetési portfóliók – konzervatívabb vagy kockázatosabb – egyéni választására vonatkozó lehetőségek biztosítása máris napirenden van. Ésszerűnek látszik bizonyos adminisztratív tevékenységek kiszervezése, közös ellátása is, ugyancsak költség-hatékonysági megfontolásból.)

A jelenlegi rendszer ellentmondásai

A második pillér bevezetése után nem állt meg az élet. Az elmúlt évtizedben a nyugdíjrendszer szinte minden elemében sor került változtatásokra, nem is lényegtelenekre. Nem túlzás permanens reformról beszélni.¹⁶ Az 1998-as nyugdíjreform és az azt követő folyamatos változások azonban továbbra sem vittek közelebb a fenntartható nyugdíjrendszerhez.

¹⁵ A bruttó reálhozam (2000–2004 átlagában a magyar 3,9%-kal szemben Lengyelországban 8,6%, Mexikóban 7,7%, Peruban 7,6%, Chilében 10,2%, Bolíviában 10,4%, vagy Uruguayban 12,9%. (Forrás: IMF-World Bank adatok.)

¹⁶ Sor került a korhatáremelésre és a szolgálati idő kritériumának szigorítására, a svájci index bevezetésére, a degressziós skálák eltörlésére, számos, az ellátási színvonalat emelő beavatkozásra (köztük a sokat vitatott 13. havi nyugdíj intézményének bevezetésére). Finanszírozási oldalról pedig a TB-járulék sorozatos csökkentésére, majd a közelmúltban visszaemelésére, a korai nyugdíjazás utáni továbbdolgozás feltételeinek változtatására és a korhatáron túli továbbdolgozás anyagi előnyeinek növelésére. (A felsorolás korántsem teljes.) E változásokat nyugodtan lehet permanens reformnak minősíteni.

A még csak a jövőben előtérbe kerülő demográfiai meghatározottságú tényező és a gazdaság teherbíró-képességét meghaladó és a politikai ciklusok által erősen befolyásolt, ciklikus jóléti jellegű döntések mellett a rendszerváltás következményei is befolyásolták, méghozzá meghatározóan az időskorúak helyzetét.

Az egykori szocialista országokban a rendszerváltás gyökeres változással járt a nyugdíjrendszerek tekintetében is. Korábban az volt a jellemző állapot, hogy a munkavállalók túlnyomó többségének egyetlen fő munkahelyről származott minden jövedelme. (A fő munkahelyről származó jövedelmet – bért vagy szövetkezeti tagságból származó jövedelmet – kiegészítő rendszeres bevételi forrása csak a lakosság marginális részének volt. A kisvállalkozók száma, az ilyen tevékenységből származó jövedelmek aránya még a rendszerváltást megelőző évtizedben sem volt jelentős még az e tekintetben legliberálisabb Magyarországon sem.) A bérjellegű vagy szövetkezeti tagsági jövedelmek tehát általában egyetlen munkáltatótól származtak, és gyakorlatilag lefedték a lakossági bevételek túlnyomó részét (eltekintve most az eleve adómentes transferektől). Továbbá a bérjövedelmek erősen nivelláltak voltak és az ártámogatások erősen védtek a létminimum környékén élőket. (Szegénység persze ennek ellenére is létezett, de szűk körben, és általában nem tudomásul véve, a kérdést elhallgatva.) Magyarországot is, csakúgy mint a többi szocialista országot teljes foglalkoztatottság jellemezte, és a vállalatok tönkremenetele kivételes jelenségnek számított a *Kornai János* által találóan jellemzett puha költségvetési korlát játékszabályai révén.

A rendszerváltással ezek a jellemzők megváltoztak, méghozzá törésszerűen, igen rövid idő alatt. Az átalakuló országokban 2-3 év leforgása alatt válság robbant ki, amely talán csak az 1929–33-as világválsággal volt egybevethető. Néhány év leforgása alatt elemi erejű visszaesés söpört végig e régió országaiban, 20–40%-os, illetőleg Délkelet-Európában és számos volt szovjet tagköztársaságban ennél is durvább jövedelemcsökkenést idézve elő. Magyarországon a rendszerváltást közvetlenül követő néhány évben a munkahelyek egyharmada, másfélmillió munkahely szűnt meg. Az állásukat elvesztők zöme azonban nem a munkanélküliek számát gyarapította, hanem a különböző konstrukciókban nyugdíjba vonulókét. (Ideértve a rokkantnyugdíjasokat is. Számuk meghaladja a 800 ezret.) Rövidesen csódhullám bontakozott ki, amelyet bankválság követett. Növekedtek a jövedelemegyenlőtlenségek is: a felső és alsó decilisek aránya 5-ről 9-re emelkedett.

A születőfélben lévő kapitalizmusnak a Kelet-Európában mutatkozó sajátos jellemzői dominálják ma a nyugdíjrendszer okozta konfliktusokat. Ezek között a nyugdíjalapnak a ma még szintén a rendszerváltás körülményei által generált deficitje mellett az időskori szegénység tömegessé válásának fenyegetése jelenti a legfőbb veszélyt. *Augusztinovics Mária* (2005) elemzése szerint körülbelül félmillióan lesznek olyanok, akik a nyugdíjkorhatárt elérve az időközben 20 évre felemelt szolgálati idő minimummal nem fognak rendelkezni, így teljesen kiszorulnak a nyugdíjrendszerből.¹⁷ Egyre több a csak töredezett munkaidővel rendelkező munkavállaló. Kialakul egy olyan masszív réteg – a szerző által használt elnevezéssel a „béták” –, akik jóllehet a munkaerőpiacon folyamatosan vagy kisebb meg-

¹⁷ A probléma teljes kifejtésére *Augusztinovics Mária Népszerűség, foglalkoztatottság, nyugdíj című tanulmánya* vállalkozott (*Augusztinovics 2005*). Azóta számos írásában és konferenciaelőadásában aktualizált és részletesebb számításokkal dokumentálva tárgyalta ezt a témát. Tulajdonképpen ez a konfliktusforrás állította a viták középpontjába a közadékból finanszírozott állampolgári alapnyugdíjra vonatkozó javaslatot.

szakítással jelen vannak, mégis kirekesztetté válnak. Ezt az állítást egyébként a statisztikák egyértelműen megerősítik.¹⁸

A jogosultságot egyáltalán nem szerzők azonban csak a jéghegy csúcsát jelentik. 2005-ben több mint kétmillióan 62.500 Ft vagy a minimálbérnél is alacsonyabb havi jövedelem után fizetnek TB-járulékot (*Barabás 2006*), ma a nyugdíjalap bevételeit apasztva, holnap pedig a nyugdíjas szegénység bázisát gyarapítva, függetlenül attól, hogy most valóban minimális jövedelemből tengődnek vagy keresetük nem csekély részét vállalkozási bevételnek vagy más eseti jövedelemnek feltüntetve csupán járadékmegegyeztetők. A potyautas problémának nevezett jelenségre majd visszatérek. Most csak annyi a lényeges, hogy a potenciális nyugdíjas szegénység sajnos nem extremitás, hanem kiterjedt és valószínűleg növekvő mértékben újratermelődő társadalmi konfliktusforrás. Egyszerre van társadalmi és pénzügyi destabilizáló hatása, amelyet éppen méreténél fogva valószínűleg nem lehet egyedi mérlegelésen alapuló kiegészítő szociálpolitikai beavatkozás révén feloldani.

A nyugdíjrendszernek a két kiemelt kérdésen túl számos más összefüggése is kritika tárgya. Így a kialakult indexálási gyakorlat intézményesíti a nyugdíjas kor hosszabbodása során az élvezett járadék lassú erodálódását. (Augusztinovics Mária számítása szerint az akkori átlagkereset 60%-át elérő kezdő nyugdíj 10 év múltán már csak az időközben emelkedő kereset 45%-ára, egy újabb évtizeddel később 33%-ára olvad. (Eközben a nyugdíjas önellátó képessége csökken.) A nyugdíjformula igazságtalan is, mert a nyugdíjba menetel szerencsésebb vagy rosszabb évétől sokkal erősebben függ a megállapított induló nyugdíj, mint azoktól a kritériumoktól (szolgálati idő és életkereset), amelyek „elvileg” meghatározzák. Kiemelten politikaérzékeny, amit a nyugdíjrendszer deficitjének választási ciklusokhoz illeszkedő volta mellett az is igazol, hogy a rendszer sűrű korrekciói bővelkednek egymást keresztező irányú lépésekben (pl. TB-járulékcsökkentés és -visszaemelés, a tőkefedezeti pillér bevezetése majd röviddel azután működési feltételeinek elbizonytalanítása vagy a nyugdíjakon túli jövedelmek adóztatása). A választásokat közvetlenül megelőző időszak az idősebbek (nem csak az inaktívok, de a munkaerőpiacot elhagyni készülő) számára is az elígérkezéseket jelentik, a választásokat követő periódus viszont inkább a szűk esztendőket. A rendszer nem transzparens, nem segíti az eligazodást a biztosítottak számára életstratégiájuk kialakításához. (Ezen próbált meg legalább részben segíteni a tőkefedezeti pillér bevezetése, létrehozva a folyamatosan nyomon követhető egyéni számlákat. Nem sok sikerrel.)

¹⁸ 2000 és 2005 között 4,2 millió jogszerző közül mindössze 2,9 millió dolgozta megszakítás nélkül az 5 évet. További 450 ezer főnek háromnegyed év-egy év közötti évenkénti jogosultságot sikerült gyűjtenie, 240 ezer munkavállalónak fél-háromnegyed év közöttit, a hiányzó félmilliónak még ennél is kevesebbet. (Feltehető, hogy a legalább évi háromnegyed évi munkaviszonyt felmutatók zöme nem az illegális piacon akar boldogulni, de nem is valójában rendszeres keresőtevékenységet folytató álvállalkozók.)

Az elmúlt 3 évtizedben a korstruktúra tekintetében nem mutatható ki érdemleges előrelépés.¹⁹ Ennélfogva a következő egy-másfél évtizedben még elsődlegesen más természetű tényezők okoznak társadalmi konfliktusokat, és ássák alá a nyugdíjrendszer finanszírozhatóságát, amelyek – *Barabás Gyula* plasztikus kifejezését eltulajdonítva – felülírják az átlagéletkor (és ennek velejárájaként az időskorú függőségi ráta) emelkedésének hatásait.

A jellemző feszültségi pontok természetesen most is ugyanazok az örök kérdések. Egyfelől a rendszer finanszírozhatósága, másfelől a létminimum közelében tengődők szűkös megélhetést biztosító védelme, ha tetszik a méltányosság és a teljesítményelv (itt biztosítási logika) viszonya, gyakorlatilag a munka világában maradásra irányuló ösztönzöttség erősítése, illetve a járadékkerülő magatartáshoz kapcsolódó anyagi előnyök mérséklése (a szakzsargonban a járulékfizetési bázis szélesítése). A rendszert társadalmi és finanszírozási vonatkozásban egyaránt a következő évtizedekben kell fenntarthatóvá, működőképessé tenni, mert később, amikor az átlagéletkor-növekedés hatása dominánssá válik, viszont a foglalkoztatás bővítésének lehetőségei egyre szerényebbre zsugorodnak, majd teljesen kimerülnek, már nemigen lehet megrázkódtatásmentesen alkalmazkodni az időskorúak arányának emelkedésével és az emiatt sem túlságosan emelkedő, inkább stagnáló megtakarítási rátával súlyosbítottan előálló helyzethez.

A közvetlenül előttünk álló egy-két évtizedben ellenben a rendszer meghatározó konfliktusforrásai *nem* a nyugdíjrendszer „belügyei” lesznek. Sokkal inkább a kölcsönhatások az adópolitikával, egészségbiztosítással, a foglalkoztatáspolitikával és szociálpolitikával, a szakképzetlenek magas számával függenek össze. E tényezők között szinergiák alakulnak ki. Felmérések szerint Magyarország még a fejlettebb európai országokhoz képest is kevésbé képes hasznosítani az alacsony képzettségű, egyébként nagy tömegű munkaerőt részben a termelési struktúra változásai, részben a minimálbéreknél végrehajtott ugrásszerű emelések következtében. Összefüggnek továbbá a potyautas-problémának nevezett (de csak részben ezzel azonosítható) jelenséggel is.

A felsorolt tényezők, látni fogjuk, olyanok, amelyekkel rövid távon nehéz mit kezdeni, így hatásukkal a hosszabb átmeneti periódusban kéretlen kísérőjelenségként vagyunk kénytelenek számolni. Ehhez a nyugdíjrendszer „belügyei” – mindenekelőtt a rendszer új nyugdíjasokat erőn felül és igazságtalanul támogató gálans volta, valamint a rendszerbe beépülő speciális, korai nyugdíjba menetelt lehetővé tevő kedvezmények és a pillanatnyilag talán a legsúlyosabbnak számító, annak idején a munkanélküliség levezető szerepeként használt, mára azonban természetessé vált (ma is több mint 400 ezer korhatár alatti érintő)

¹⁹ Az elmúlt 30-35 évben a nőknél kimutatható volt némi javulás a férfiaknál szinte semmi.

Várható élettartam (év)

	születéskor		30 éves korban		50 éves korban	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1960.	65,9	70,1	41,4	44,4	15,6	17,5
1970.	66,3	72,1	40,7	45,3	15,2	18,2
1980.	65,5	73,7	38,5	44,9	14,6	18,3
1990.	65,1	73,7	37,5	45,4	14,7	19,0
2000.	67,1	75,6	38,6	46,7	15,3	20,0
2005.	68,6	76,9	39,8	47,8	16,0	20,9

rokkantnyugdíjazás – csak járulékos tényezőként adódtak hozzá, csakúgy, mint a már unalomig emlegetett demográfiai komponens.

Már előjáróban meg kell jegyezni, a nyugdíjrendszer tartós finanszírozhatósága aligha biztosítható a TB-járulék további emelésével, és persze más adók emelésével sem. A bérterhek már nemzetközi összehasonlításban amúgy is magasak és az általános adószint emelése sem kívánatos.²⁰ Így ezt a lehetőséget eleve kizárom. De jó néhány szakértő véleményével ellentétben kizárom a költségvetés jóléti kiadásainak további radikális csökkentését, mert a már megvalósultak után erre aligha van társadalmilag elfogadható lehetőség.

Külön részletes elemzést igényelne, hogy mennyire nagyvonalúak nemzetközi egybevetés alapján (benchmarkról itt aligha beszélhetünk) a magyar nyugdíjformula szabályai. Erre vonatkozóan a 2006 utáni – részben már életbe lépett, részben törvénybe iktatott, de csak később megvalósuló (általában szigorító jellegű) – változások utáni helyzetre vonatkozóan nincs világos kép, és a szakértők sem egyértelműek. A megelőző helyzetre, mondjuk 2005-re vonatkozóan azonban készültek EU-s tapasztalatokra épülő elemzések. Ezek meglehetősen egyértelműen a magyar szabályok bőkezűségéről tanúskodnak (Orbán – Palotai 2005; 2006). Vonatkozik ez a törvényi korhatárra (itt talán a legkisebb az eltérés, de számos fejlett ország a korhatár további emelését fontolgatja). Ugyanez érvényes azonban a törvényi korhatárhoz kapcsolódó feltételekre, a korhatár alatti nyugdíjba vonulással járó anyagi hátrány (malus) szerény mértékére. Ez a munkavállalók 90-95%-át még a korhatárt átlagosan 1-2 évvel megelőző nyugdíjba vonulásra készíti (2005-ben az átlagos nyugdíjazási életkor a nőknél 57,7, a férfiaknál 60,1 év volt).

Egészen a legutóbbi időkgig rendkívül kedvezőek voltak a korai nyugdíjazáshoz kapcsolódó szolgálati idő követelmények. Még inkább előnyösek korai nyugdíjba menetel esetén a nyugdíj melletti továbbdolgozás kondíciói. Ellenben csak 2004-től váltak vonzóbbá a korhatáron túli munkavégzéssel járó előnyök, miközben a törvényi korhatárnál hamarabb nyugdíjba menőket sújtó anyagi hátrányok egyelőre nem növekedtek. Általában elmondható hogy a nyugdíjrendszer ösztönző hatása (főleg a munkaerőpiacon maradás előnyössé tétele) kevés figyelmet kapott a szabályozásban. Az új nyugdíjasok relatív helyzetének ja-

²⁰ Az adóék (tax wedge), vagyis a munkáltató által kifizetett munkaerőköltségek és a munkavállaló által kézhez kapott (SZJA-fizetés utáni) nettó bér különbsége Magyarországon 43%, éppen 4%-kal magasabb az EU-15 országok átlagánál, és 8%-kal a Szlovákiában jellemzőnél. (Igaz ugyan, hogy Csehországban és Lengyelországban az adóék a magyarországihoz hasonló mértékű volt.)

A magyar adóék összetétele a következőkből adódik

	%
összes jövedelem	100
ebből: rendelkezésre álló jövedelem	53
adók	47
ebből:	
SZJA	11
munkaadói járulék	23
munkavállalói járulék	13

Valószínű, hogy előbb-utóbb a jelenlegi járulékteher csökkentése válik elkerülhetetlenné, azaz a rendszer mai pozíciója sem fenntartható ebben a formában. (Vö. Bakos – Benedek – Bíró – Scharle 2007.) A tanulmány meggyőzően érvel amellett, hogy különösen veszélyesek a háztartások marginális terheit növelő adólépcső-emelkedések és főként kedvezmények igénybevételei lehetőségeinek megszűnésével a jövedelmi pozícióban keletkező ugrások. Ezek kifejezetten elriaszthatnak a piacon való aktív jelenléttől.

ulását tükröző helyettesítési ráta a tipikusnak mondható korai nyugdíjba menetel ellenére is valóban kimagaslóan emelkedett és ma már sokkal (15-20%-kal) jobb, mint az EU átlagában. (Így érthető, hogy az inaktív háztartások zöme, ellentétben a közhiedelemmel, nem a legalacsonyabb, hanem inkább a középső jövedelmi decilisekbe került, míg a szegények jellemzően a sokgyerekesek, különösen abban a tipikusnak mondható helyzetben, amikor a nagyobb gyerekszám mellett a családfő szakképzetlen.)

Az általános rendszernek ez a gáláns volta (az új induló nyugdíjak Európa-szerte még a nálunk természetesnek számító korai nyugdíjba menetel ellenére is kiemelkedőnek számító 80%-ot is elérő helyettesítési rátája, illetve az elmúlt másfél évtized folyamán csaknem 10%-kal feljebb kúszó átlagnyugdíj-átlagkereset arány) azonban csak az újonnan nyugdíjba menők számára jelent „kvázijóléti rendszert”. Eközben az időskori szegénység gyors terjedése várható. Az átlagnyugdíjszint és a medián nyugdíj különbözete (2006 elején) körülbelül 20%, és ez az olló valószínűleg tovább fog nyílni. A két jelenség egymás mellett élésére a keresetek rendszerváltás utáni alaposan megnövekedett szóródásán és a munkahelyek tömeges megszűnésén túl (ezek a változások teremtették meg a lehetőséget a nyugdíjas mezőny hirtelen széthúzóadásához) legfőképpen az egy generáción belüli redisztribúció hamarosan bekövetkező megszűnésére vezethető vissza.

A kérdés hátterében az húzódik meg, hogy az elmúlt évek során bebizonyosodott (csak éppen a nyugdíjrendszerben szokásos késleltetési mechanizmus okozta időeltolódással), hogy a munkaerőpiacon maradási kikényszerítési hivatott, vagy legalábbis ahhoz nagyobb előnyöket és hátrányokat rendelő, a biztosítási teljesítmény és a szerzett jogosultság között direkt kapcsolatot teremtő szabályozási logika könyörtelen érvényesítése nehezen egyeztethető össze a tömeges időskori szegénység kordában tartásával és alsó küszöbértékének rögzítésével, holott ez is a nyugdíjrendszer funkciója lenne. Különösen olyan körülmények között nincs harmónia a két feladat között, amikor a nyugdíjrendszer finanszírozhatóságáról, deficitjének leépítéséről a növekvő átlagéletkor körülményei között kellene gondoskodni.²¹ Ez magyarázta az *Augusztinovics Mária* által hangsúlyosan felvetett állampolgári alapnyugdíj újabbban egyre növekvő népszerűségét. (Érvelése szerint a kétfajta – méltányossági és a biztosítási korrektségen alapuló – szelekció ma jellemző keveredése helyett jobb volna tisztázzon a vizet önteni a pohárba.)

A konfliktusok elsősorú okozója azonban nem is a kétségtelen bőkezűség, sokkal inkább a szisztéma zavaros kapcsolata az adózással és a tartósan alacsony szinten megállapodott (az EU-átlaghoz képest a 15–64 évesek számára vetítve 6%-kal alacsonyabb) foglalkoztatottság. Mindkét tényező egyaránt befolyásolja a finanszírozási oldalt (tehát a kifejezetten nyugdíj céljára szolgáló felgyülemelő forrásokat) és az Alap kiadásait. Következésményeik távolról sem csupán a nyugdíjrendszer finanszírozhatóságát, de a növekedési potenciált is érintik, következményeik (legalábbis a nyugdíjrendszeren túlmutató változások nélkül) tartósak, mértékük pedig akkora, hogy aligha lehet a nyugdíjrendszer paramétere-

²¹ *Erre a kérdésre korántsem megnyugtató az a válasz, hogy az emiatt keletkező feszültséget majd oldja meg lokális forrásokból és a jövedelmi helyzet egyéni mérlegelése alapján a helyi szociálpolitika, mondván a probléma (az általános rendszerből kilógó ügyek kezelése) amúgy is a szociálpolitika kompetenciájába tartozik. Egyfelől a jelenség belátható időn belül tömegessé válik, s ez eleve ellentmond a kérdés egyedi, segélyezési jellegű kezelésének. Ez költséges és nehézkes is lenne, feltehető, hogy az ilyen maradékelvű megoldás esetén éppen az ügyek intézésében legkevésbé járatos és érdekeik érvényesítésére kevésbé képesek eszesettek szorulnának ki az ellátásból. Másfelől a segélyezés olcsóbb ugyan az automatikus transzfernél, de kisebb, mint a nyugdíjkiadásoknál mutatkozó megtakarítás. (Makroszintű pénzügyi megtakarítást, költségvetési tehermentesítést csak a nyugdíj és a segélyjellegű költségek különbsége jelentene.)*

inek valamilyen szigorításával (de persze a már kialakult ellátási színvonalakat sem kurtítva) ellensúlyozni. Mindkét hatásmechanizmust illetően nagy a bizonytalanság a közvetlenül nem megfigyelhető kiváltó okok elkülönítésében, és még nagyobb a megszüntethetőségükre alkalmas eszközök azonosításában.²²

Az egyik kiinduló kérdés a minimálbéren regisztráltak magas száma, a járulékfizetés elkerülésére való erős hajlandóság. A biztosítottak többre értékelik a mai (biztos) jövedelmet a majdani (bizonytalan) szolgáltatásnál.

Máig tisztázatlan, hogy az alacsony keresetűek és ennek alapján minimális járulékot fizetők mekkora hányada valóban szerény keresetből élő, és mekkora hányada az olyan, aki kihasználja az ellenőrizetlen munkaerőpiac, az adómegkerülés, vagy az adóarbitrázs kínálkozó lehetőségeit. Az sem tisztázható, hogy a munkaerőpiactól való távolmaradás milyen mértékben tudható be a munkaerőpiac keresleti korlátjának – pl. annak, hogy az alacsony képzettségűeket még a nálunk fejlettebb országok többsége is jobban képes hasznosítani – vagy a kínálati oldalra (a munkavállalási hajlandóságra) ható ösztönzők gyenge hatásának. Ezek keményítése viszont tovább fokozhatja a tömeges nyugdíjas szegénység fenyegetését.

Az azonban biztos, hogy a minimálbéren bejelentettek nem csekély része szabályozási motívumokból adódóan gyarapítja az alacsony keresetűek, és ennek alapján minimális járulékot fizetők táborát. Ezt a gyanút erősíti mindenekelőtt a minimálbér után járulékot fizetők számának rohamos növekedése az utóbbi évtizedben. Közvetve, de meglehetősen egyértelműséggel igazolja ezt a feltevést, hogy 2004-ban Magyarországon az adózók 35%-a vállalt be 60 ezer forintnál alacsonyabb jövedelmet, míg a velünk összehasonlítható Szlovákiában csak 13%-uk. A magyar jövedelemelosztási görbe természetellenes törését kiigazítva legkevesebb évente 1000 md Ft-nyi „eltűnt” jövedelemről és 250-300 md Ft-nyi járulékalap elszivárgásról beszélhetünk. Persze a bérminimumnál magasabb jövedelműeknél is keletkezik ilyen típusú hiány – bérjellegű jövedelmek kisebb-nagyobb részét igyekeznek megbízásnak, vállalkozói jövedelemnek feltüntetni –, de nyilván egyenletesebben terül szét és sokkal szerényebb mértékben. Az is tény továbbá, hogy a legalább az átlagkereset 40%-át jelentő, kielégítőnek mondható nyugdíjra fedezetet biztosító befizetők mindössze 2,5 millióan vannak (tőlük származik egyébként az összes befizetés 80%-a). (A járulékalapul szolgáló számított implicit jövedelem 2005-ben mindössze a GDP 28%-a, míg az ÁFA-befizetés alapjául szolgáló ugyancsak számított jövedelem eléri a GDP nem kevesebb mint 48%-át.) Ugyanerre utal az a jelenség is, hogy az elmúlt 10 év folyamán a minimálbéren vagy az alatt járulékot fizetők aránya 10-20%-kal nőtt, az adójóváírásos keresethatáron fizetők aránya pedig 13%-ról 30%-ra emelkedett. Végül fordított előjellel, de ugyanezt (az érdekeltségi motívumon és nem a valós kereseti helyzeten alapuló alacsony jövedelmek utáni adó- és járulékfizetést) támasztják alá a 2007. évi kihéberítési kampány ugrásszerű változást jelző tapasztalatai is (pl. a vállalkozói státusból néhány ágazatban nagy számban léptek át munkavállalói státuszba).

A sok „minimálbér környékén” adózó és járulékfizető azt is jelenti, hogy a nyugdíjas szegénység kiterjedtsége és ebből adódó szociális támogatási igénye akár érdemben is magasabb lehet annál, ami a pusztán nyugdíjjogosultságot nem szerzők számának előrejelzéséből adódnék, akkor is, ha a statisztikai (KSH által számított) létminimumnál lényegesen alacsonyabban húzzuk meg azt a jövedelmi minimumhatárt, amelyet minden időskorú

²² A továbbiakban elsősorban Barabás Gyula: „Nyugdíjreform az adórendszer és az alacsony foglalkoztatottság csapdájában” című tanulmányára támaszkodunk (Barabás 2006).

számára feltétlenül garantálni kell (tehát akkor is, ha a szerzett jogosultság – pl. résznyugdij formájában – ezt a szintet messze nem érné el).

A nyugdíjas szegénység tömegessé (mintegy félmillióssá) válásának veszélyét *Augusztinovics Mária* ismerte fel. Kialakul egy olyan masszív réteg – a szerző által használt elnevezés szerint a „béták” – akik, jóllehet a munkaerőpiacon többé-kevésbé folyamatosan jelen vannak, vagyis nem lehet fenntartások nélkül a legális munkapiac elkerülésével vádolni őket –, akiknek törvényi korhatár elérésekor, esetleg jóval később sem sikerül összegyűjteni a 20 éves szolgálati időt. Kialakul persze egy másik csoport is – ők a „gammák” – akik semmilyen járulékot nem fizetnek. E csoportok munkapiaci statusával részletesen foglalkozik *Augusztinovics Mária* és *Köllő János* (2007) újabb írása. A feszültség kirobbanásának idejét a rendszerváltást közvetlenül követő időszakra, a transzformációs válságra tehetjük. „A magyar népesség foglalkoztatási rátája a politikai rendszerváltást követően példátlan mértékben, alig három év alatt közel 20%-ot csökkent ... Az aggregált foglalkoztatási ráta az 1993. évi mélypontról (amikor a 25–64 éves népesség 56,5%-a dolgozott) 2004-ig 64,8%-ra emelkedett, de úgy, hogy közben sem a képzetlen, sem a képzett népesség foglalkoztatási esélyei nem javultak érdemben, az emelkedés szinte teljes egészében összetételváltozásból adódott.” A tanulmány folytatása szerint 2002-ig csökkent, majd ismét lassan nőtt a képzettségi szintek közötti kereseti olló (a válság során kialakult állapothoz, gyakorlatilag a kereseti hátrány duplázódásához képest), hátrányba kerültek évjáratí profilkok függvényében az általános iskolai végzettségűek 34%-a, illetve 36%-a az érettségizettekhez viszonyítva, a szakmunkásoknál pedig az 1986-ban még csak 10%-ra tehető elmaradás a 2002-től kezdődő időszakban 26%-ra, illetve 35 %-ra emelkedett.

A brutális arányeltolódásokban egyaránt szerepet játszottak gazdasági strukturális változások, piaci hatások (pl. régi diplomák leértékelődése) és állami beavatkozások (minimálbéremelés, közalkalmazotti béremelés). Ismét hangsúlyozni kell a változások durvaságát. (A cikkben szereplő példára utalva az 1964-ben született diplomások keresete most 60%-kal alacsonyabb, mintha folytatódott volna a korábbi kereseti görbe.) Az érettségizetteknél és főleg a csak általános iskolát végzeteknél ez a különbség sokkal kisebb. Valószínű, hogy a transzformációs válság időszakában kialakult arányeltolódások *nem* rendeződnek vissza (még részlegesen sem), sőt a már elhatározott szabályváltozások (redisztribúció megszűnése és egyebek), ha lassan is, de tovább fogják folytatni a már megkezdődött átrendeződéseket. Nem heveny válság történt tehát – legalábbis ebből a szempontból –, hanem végérvényes átrendeződések mentek végbe a válság örvén.

A foglalkoztatáspolitikában történtek többségükben tehát nem a válság okozta kapacitáskihasználatlanságra vezethetők vissza – ezt egyebek között az is jelzi, hogy a termelés (és főleg az export) a válság mélypontja a foglalkoztatás csökkenésével éppen egybeeső 20%-os bruttó hazai termék kiesés óta alaposan megnövekedett a válságot megelőző utolsó békeév színvonalát meghaladva. Az okok strukturálisak, ennél fogva tartósak: a „régí” ismeretek drámai leértékelődésére és a szakképzetlen munkaerőnek a magyar gazdaság gyors transznacionalizálódásával összefüggő leértékelődése, ami ezúttal nem a kereseti olló további nyílásában, hanem a szakképzetlen munkanélküliség növekedésében jutott kifejezésre.

A foglalkoztatáspolitikai eszközökkel rendelkező diszciplína, hanem sok szerteágazó, egyben más természetű folyamatokat is befolyásoló, általában nem túlságosan erős hatású eszközök sokaságának összehangoltságán alapul. Ezen a palettán az *adópolitika* a bér-ék szabályozásán keresztül a magasabb jövedelműek munkavállalási hajlandóságát le-

het képes növelni, és a skála másik szélén mondjuk a minimálbér adómentességével a munkáltatót képes motiválni, de kínosan ellentmondásos mellékhatásokkal (durván ösztönöz a minimálbéren regisztrálás állapotának fenntartására). A globális foglalkoztatásnövelés leg-hatásosabb eszköze az elmaradott területek (általában EU által támogatott) felzárkóztatása mellett éppen a nyugdíjrendszer lehet a maga kényszerítő eszközrendszerével (szolgálati idő követelmény) és azokkal az ösztönzőkkel, amelyek erre a kényszerre épülnek. Lemondani róluk a belátható jövőben aligha lehet.

Néhány bizonytalan következtetés

Az volna az elegáns, ha az elemzést néhány határozott és egyértelmű, egészen a konkrétságig eljutó javaslattal zárnám. Feltételezéseim és elképzeléseim vannak, de amennyiben záros határidőn belül bevezethető kerek javaslatrendszerben és nem hosszú távon közelítendő, több lépcsőben egy ideáltipikus modell felé lassan konvergáló folyamatban gondolkodunk, akkor nem vállalkozom arra, hogy letegyem a voksomat akár az állampolgári jogon alapuló (ennélfogva szigorúan közadókból finanszírozott) egységes nyugdíj azonnali bevezetése mellett, akár a munkanyugdíj kizárólagossága és a fennmaradó, nem csekély számú ellátatlan vagy bármilyen mércével elégtelen rendszeres jövedelemre szert tevő időskorút a lényegesen olcsóbb egyedi mérlegelésre épülő (rászorultsági) szociálpolitika körébe számúzó megoldás mellett.

Ami ma egyértelmű az mindössze a jelenlegi rendszer fenntarthatatlansága, s ebből adódóan már rövid távon végrehajtandó parametrikus változtatások elkerülhetetlensége és egy valószínűleg csak több fokozatban, több lépésben megvalósítható, de következetesen, cikk-cakkok nélkül közelítendő ideáltipikus rendszer felé konvergáló paradigmatis reform, melyben viszont záros határidőn belül szintén dűlőre kell jutni.

Ebben a valószínűleg még sok évig tartó folyamatban a következő szempontokat érdemes mérlegelni.

/1/ Bebizonyosodott, hogy a jelenlegi nyugdíjrendszer pénzügyileg nem fenntartható. Tudomásul kell venni – rövid és hosszabb távon egyaránt –, hogy a mára már rombolóvá váló destabilizáló folyamatok megfékezésére egy előreláthatóan nem önpusztító pályára való visszamenőverezésre csak egyetlen lehetőség maradt: a *társadalmi transferek, a nagy elosztó rendszerek kiadási dinamikájának lassítása és az öngondoskodás szerepének növelése*. Ez a nyugdíjrendszer nyelvére lefordítva a helyettesítési ráta növekedési trendjének azonnali megtörését, a törvényi korhatár és főként a nyugdíjba menetel tényleges időpontját (a korcentrumot) befolyásoló ösztönzők és kényszerítő elemek erősítését igényli. Ez valószínűleg még 2008-ban meg is történik, bár a volarizációs szabály módosítása hatásának számítása bizonytalanra vált, lehetséges, hogy a helyettesítési ráta alig fog változni a módosítás után.

/2/ Bizonyára igaz az a feltevés, hogy a nyugdíjrendszer visszazökkentése az egyensúlyi pályára annál kevésbé igényel a helyettesítési rátát csökkentő (megszorító) beavatkozást, minél inkább növelhető a foglalkoztatás. Az állítás eddig persze triviális. A foglalkoztatás növelésére rendelkezésre álló eszközök azonban szegényesek. A munkaerőpiac aktív eszközei limitáltak, a személyi jövedelmeket terhelő adók és a bérjárulékok általános csökkenése leginkább a magasabb jövedelműek munkavállalási hajlandóságát növelik, viszont nálunk

az iskolázatlanok és képzetlenek hasznosíthatósága jelenti a legsúlyosabb problémát. A minimálbér adómentessége kétélű fegyver, nyilván csökkenti a foglalkoztatás bővítésének határköltését, ellenben tovább erősíti a TB-járulékfizetés megkerüléséhez kötődő érdekeltséget. A szelektív ösztönzők (pl. Start-programok) hatása időleges. *A munkaerőpiaci jelenlét ösztönzőinek palettáján a nyugdíjrendszer szolgálati idő kritériumának és egyáltalán a biztosítási elv „könyörtelen” érvényesítésének központi szerep jut, ennél fogva az öregkori szegénység limitálása és a munkaerőpiaci jelenlétre ösztönzés közötti ellentmondás továbbra is velünk fog élni.*

Egybevéve az /1/ és /2/ szempontokat sem a szociálpolitikai elemeket nem lehet száműzni a nyugdíjrendszerből (az persze mindegy, hogy egy garantált ellátást, amelyet automatikusan nyújtanak, amelyre az igénybevevője feltétlenül számíthat, hogyan neveznek), sem pedig a kötelezésen alapuló jelentős differenciáló hatású jövedelempótlást nem zárható ki. Aligha számítható a nyugdíjminimum, sőt, még az is lehetséges, hogy a kettős védelmi vonal a járható: egy alacsonyabb nyugdíjminimum a szolgálati időt nem teljesítőknek és egy a mainál jóval magasabb (mondjuk mai áron 40-45 ezer Ft körüli) a teljesítőknek.

/3/ Egyre világosabb, hogy a nyugdíjrendszer a vele szemben támasztott ideális követelmények mindegyikének maradéktalanul nem képes eleget tenni, különösen egy olyan hosszabb periódusban, amikor a demográfiai trend alapján kirajzolódónál csak lényegesen alacsonyabb lehet a nyugdíjrendszer kiadásainak növekedése. Számolni kell azzal is, hogy a társadalom öregedése az egészségügyi kiadások növelésére irányuló nyomást, ha nem is lineárisan, de fokozza majd. Egyszerre, egyidejűleg biztosan nem lehet kielégíteni a következőket:

- a keresők jövedelmével való lépéstartást (bérkövetést) vagy majdnem lépéstartást,
- a biztosításmatematikai szempontból korrekt munkanyugdíjat,
- az elfogadható szerény (de a jelenleginél magasabb) biztosítási szempontoktól független minimumjövedelem garantálását és ráadásul a hosszú távú finanszírozhatóságot is

Valamit ki kell dobni a hajóból, vagy kevésbé durván fogalmazva, a követelmények némelyikének súlyát csökkenteni kell, különösen abban az időszakban, amikor az átlagéletkor felzárkózása gyorsul, a gazdaság növekedési potenciálja (a takaró ameddig nyújtózkodni lehet), viszont, ha enyhén is, de csökken. Ennek az ellentmondásos követelményrendszernek a tisztázása lesz a hosszú távú megoldás fő funkciója.

/4/ Az államnak aktív szerepet kell vállalnia az időskori jövedelem kiegészítést szolgáló megtakarítások növelésében. Ennek jelentősnek kell lennie és széles körben lehetővé tenni az egyéni igényekhez való alkalmazkodást, amennyiben a felhalmozott megtakarítások valamilyen alkalmas minimumszintet meghaladnak, akkor e határ fölött nem érdemes ragaszkodni a szigorúan egyenletes, kiutalásszerű járadékkifizetéshez, hanem hagyni kell bizonyos választási szabadságot. (Ez bizonyos elemeknél már most is így van – lásd elején vagy végén garancia-időtartamos választható konstrukciók.) Tudomásul kell venni egyfelől azt, hogy az inaktív életszakasz megnyúlásának gyorsabb szakaszában a háztartások megtakarítási hajlandósága csökkenhet, és ezt jobb ösztönzőkkel kell ellentételezni, másfelől pedig azt, hogy a megtakarítások ösztönzése a magasabb megtakarítást realizálóknak (egyben többnyire magasabb jövedelműeknek) nyújt többet. Valószínűleg igazuk van azoknak,

akik *nagyon hosszú távon* a munkanyugdíjak önkéntes megtakarítások általi kiszorítását képzelik el a fejlődés általános irányát (lásd Fehér Csaba és Barabás Gyula et al írásokat). Ez a tendencia azonban egyelőre nem tartozik a belátható jövő realitásai közé. (Ha ez valóban így lesz akkor, nyilván tőkefedezeti és járulékmeghatározott pénzalap lehet ennek az egyik jellemző formája.)

/5/ A második pillér egyelőre kétségkívül nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket (az enyémet sem), de úgy gondolom fenntartható és fenntartandó lesz a részben már most formálódó elképzelések révén. Ez azonban sok ma még tisztázatlan kérdés rendezését igényli.

Hivatkozások

- Augusztinovics Mária (2005): *Népesség, foglalkoztatottság, nyugdíj*. Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- Augusztinovics Mária – Köllő János (2007): *Munkapiaci pálya és nyugdíj 1970–2020*. Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- Bakos Péter – Benedek Dóra – Bíró Anikó – Scharle Ágota (2007): *A magyar adórendszer hatékonysága*. PM Kézirat, június.
- Barabás Gyula (2006): *Nyugdíjreform az adórendszer és az alacsony foglalkoztatás csapdájában*. Előadás a Portfólió Konferencián, október 17.
- Barabás Gyula – Bodor András – Erdős Mihály – Fehér Csaba – Hamecz István – Holtzer Péter: *A nyugalom díja*. Élet és Irodalom, 2006. október 13.
- Benczúr Péter (1999): *A magyar nyugdíjrendszerben rejlő államadósság*. MNB Műhelytanulmányok, 8. sz.
- Chowin, Mukesh – Betcherman, Gordon – Banerji, Arup (2006): *A változás színei – vörösből a szürkébe. A harmadik rendszerváltás – Kelet-Európa és a volt Szovjetunió öregedő népessége*. Világbank, Washington D.C.
- Czajlik István – Szalay György (2006): *A magánnyugdíjpénztárak működése és szabályozása*. MNB Műhelytanulmányok, 48. sz.
- Fehér Csaba (2006): *A névleges egyéni számlás (NDC) rendszer kritikája és más irányba tett javaslatok*. Letöltve: <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?cCheck=1&k=3&i=73156>. Letöltés ideje: 2006.09.05.
- Hablicsekné Richter Mária (2006): *Demográfiai folyamatok az EU-ban*. ONyF, április.
- Holtzer Péter (2006): *Keretrendszer*. Kézirat. Készült a Nyugdíj és Időskori Kerekasztal számára munkanyagként.
- Holtzer Péter (2007): *A magánnyugdíjpénztári rendszer aktuális szabályozási kérdései*. Kézirat. http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/Overview_Hungarian.pdf
- Impavido, G. – Rocha, R. (2006): *Competition and Performance in the Hungarian Second Pillar*. World Bank Policy Research Working Paper.
- Marján Attila (2008): *Az öregedés és az európai nyugdíjrendszerek*. Pénzügyi Szemle, 1. sz., 53–63.
- Matits Ágnes (2006): *A magánnyugdíjpénztárak hatékonysága*. Hitelintézeti Szemle, 1–2. sz.
- MNB (2007): *Jelentés az infláció alakulásáról*. November.
- Orbán Gábor – Palotai Dániel (2005): *A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatósága*. MNB Műhelytanulmányok, 45. sz.
- Orbán Gábor – Palotai Dániel (2006): *Kihívások előtt a magyar nyugdíjrendszer*. MNB Műhelytanulmányok, 55. sz.
- Simonovits András (2008): *A magyar nyugdíjrendszer reformja 1996–2007*. Külgazdaság, 52. évf., 1–2. sz.

